

ΓΚΡΙΓΚΟΡΙ Λ. ΑΡΣ

Η ΑΛΒΑΝΙΑ
καί
Η ΗΠΕΙΡΟΣ
ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ ΙΗ΄
ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ
ΤΟΥ ΙΘ΄ ΑΙΩΝΑ

Τά Δυτικοβαλκανικά Πασαλίκια
τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας

Μετάφραση: Ἀντωνία Διάλλα

Εἰσαγωγικό σχόλιο-Ἐπιμέλεια:
Βασίλης Παναγιωτόπουλος

GUTENBERG

Ο Γκριγκόρι Λβόβιτς Άρς είναι διδάκτωρ τής Ιστορίας, γνωστός νεοελληνιστής και βαλκανιολόγος. Γεννήθηκε τό 1925 στήν πόλη Άρχάνγκελσκ τής βόρειας Ρωσίας. Τό 1943-1945 έλαβε μέρος στόν Μεγάλο Πατριωτικό Πόλεμο ώς άπλός στρατιώτης.

Τό 1951 άποφοίτησε από τήν Ιστορική Σχολή του Πανεπιστημίου του Λένινγκραντ. Τό 1959 ύποστήριξε τή διατριβή του δοκίμου διδάκτορος και τό 1970 τή διδακτορική του διατριβή. Άπό τό 1957 έως τό 1968 εργάστηκε ώς έπιστημονικός συνεργάτης στό Ίνστιτούτο Ιστορίας τής Ακαδημίας Έπιστημών. Σήμερα είναι επικεφαλής έπιστημονικός συνεργάτης στό Ίνστιτούτο Σλαβολογίας και Βαλκανολογίας τής Ρωσικής Ακαδημίας Έπιστημών. Οί κυριότερες έργασίες του είναι: *Η Μυστική Οργάνωση «Φιλική Έταιρεία»*, Μόσχα 1965· *Τό Έταιρικό Κίνημα στή Ρωσία*, Μόσχα 1970, *Ο Ιωάννης Καποδίστριας και τό Έλληνικό Έθνικο-απελευθερωτικό Κίνημα (1809-1822)*, Μόσχα 1976. Έχει δημοσιεύσει μεγάλο άριθμό άρθρων για τήν ιστορία και τόν πολιτισμό τής Άλβανίας και τής Ελλάδας κατά τόν 18ο και τόν 19ο αιώνα.

Ο Γ.Λ. Άρς έχει συμμετάσχει σέ πολλά διεθνή και διμερή, έλληνορωσικά, έπιστημονικά συνέδρια.

(3640)
2900

Q AABANIA LA H HIBEDOX
ITA TEAH TOY IN KAH
THE APTEE TOY TO ASINA

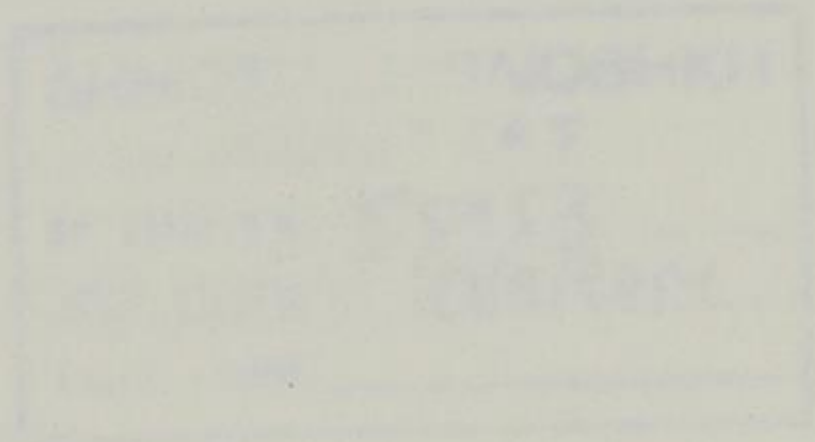
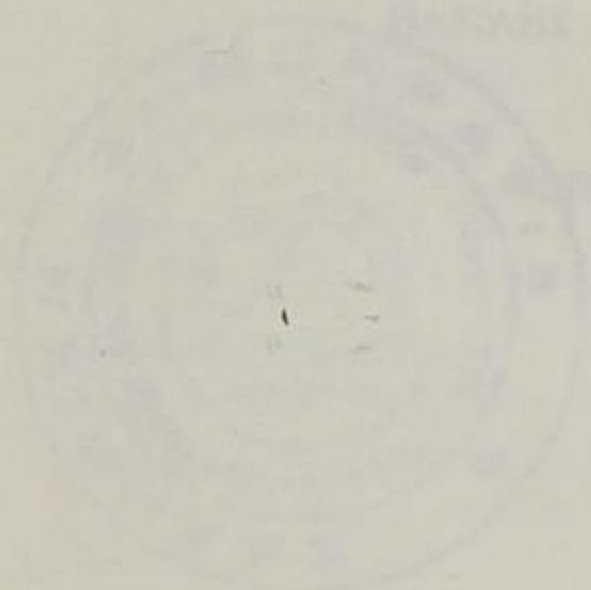
3E

Η ΑΛΒΑΝΙΑ ΚΑΙ Η ΗΠΕΙΡΟΣ
ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ ΙΗ' ΚΑΙ
ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ

Το Διεθνές Ιστορικό Πρακτικό
της Ολοκλήρου Αποκατάστασης

Εκδόσεις Γρηγόρη Λαμπράκη
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ
ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟ
ΑΘΗΝΑ ΔΙΑΣΑ

* ΣΥΛΛΟΓΗ *
ΣΥΛΛΕΓΑΤΕΣ ΒΡΙΣΣΕΛ
ΒΟΥΛΑ 108 10 ΣΥΛΛΟΓΕΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΑΙΣ ΠΡΟΣΩΠΟΙΣ

GRUBERBERG • ΣΙΣΜΑ • ΚΡΕΥΝΑ
ΑΘΗΝΑ 1954

ΑΠΩΔΕΚΤΗ / 120

ΓΚΡΙΓΚΟΡΙ Λ. ΑΡΣ

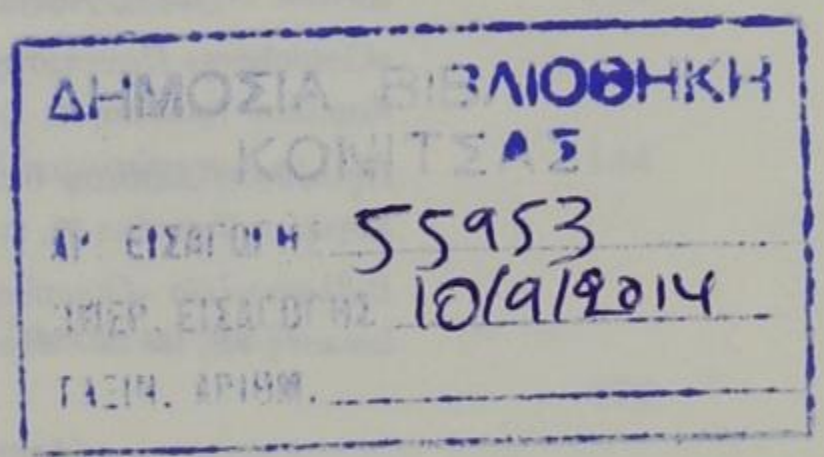
Η ΑΛΒΑΝΙΑ ΚΑΙ Η ΗΠΕΙΡΟΣ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ ΙΗ' ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ

*Τά Δυτικοβαλκανικά Πασαλίκια
τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας*

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΧΟΛΙΟ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΑΝΤΩΝΙΑ ΔΙΑΛΛΑ

* ΣΥΛΛΟΓΗ *
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΡΙΩΝΗ
ΔΩΡΕΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΛΛΟΓΟ
ΚΑΣΤΑΝΙΑΝΗΣ ΠΩΓΩΝΙΟΥ

GUTENBERG • ΙΣΤΟΡΙΑ - ΕΡΕΥΝΑ
ΑΘΗΝΑ 1994

Πρώτη Έκδοση: Άθήνα, Αύγουστος 1994

Γ.Λ. ΑΡΣ

949.53 *Ή Άλβανία καί ἡ Ήπειρος στά τέλη τοῦ ΙΗ΄ καί στίς ἀρχές τοῦ ΙΘ΄ Αἰώνα*

Μετάφραση: Άντωνία Διάλλα

Έπιμέλεια - Εἰσαγωγικό Σχόλιο: Βασίλης Παναγιωτόπουλος

Άθήνα, «Gutenberg», 1994

442 σσ.: 14×20,5 ἐκ.

ISBN 960-01-0525-9

1. Σύγχρονη Ίστορία (1453-1914)

2. Άλλες Εὐρωπαϊκές Χῶρες

Ι. Τίτλος ΙΙ. Σειρά

Άρ. Έκδ. 1902

Κωδ. Καταλ. 55 4112

Μορφολογία: Γ. Δαρδανός, Κ. Άθανασιάδης

Τυπογραφική ἐπιμέλεια: Χ. Σταυρόπουλος

Φωτοστοιχειοθεσία: «Φάσμα» (Π. Καπένης, Μεσολογγίου 17, τηλ.-fax 33 01 607)

Διορθώσεις: Μαρία Ράμμου

Μεταγραφή Γαλλικῶν: Έλευθερία Ζέη

Σελιδοποίηση: Ράνια Άμολοχίτου

Φιλμοποίηση - συναρμογή τυπογραφικῶν φύλλων: Π. Ρένεσης, τηλ. 86 52 298

Μακέτα ἐξωφύλλου: Στέλιος Κούτριας

Copyright © Έκδόσεις «Gutenberg»

Διδότου 55, 106 81 Άθήνα ☎ 36 26 684

«Gutenberg» Πανεπιστημιακά: Βιβλία γιά τήν Τριτοβάθμια Έκπαίδευση
Χαριλάου Τρικούπη 99, 114 73 Άθήνα ☎ 36 08 334 & 36 05 903· fax 36 43 285

Προώθηση-Διάθεση Βιβλίων «Gutenberg ΕΠΕ» καί Άλλων Έκδόσεων
Χαριλάου Τρικούπη 99, 114 73 Άθήνα ☎ 36 43 511-15· fax 36 29 402

Βιβλιοπωλεῖο «Gutenberg»

Σόλωνος 103, 106 78 Άθήνα ☎ 36 00 798· fax 36 00 127

Άπαγορεύεται ἡ μερική ἢ ὀλική ἀναδημοσίευση τοῦ ἔργου αὐτοῦ
καθώς καί ἡ ἀναπαραγωγή του μέ ὅποιοδήποτε ἄλλο μέσο χωρίς σχετική ἄδεια τοῦ ἐκδότη

Printed in Greece

All Rights Reserved

«GUTENBERG» UNIVERSITY BOOKS

99, Har. Trikoupi str., GR-114 73 Athens ☎ 36 08 334 & 36 05 903· fax 36 43 285

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εἰσαγωγικό Σχόλιο	9
Εἰσαγωγή	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
Ἡ Κοινωνική, Οἰκονομική καί Πολιτική Κατάσταση τῆς Ἀλβανίας κατά τό Δεύτερο Μισό τοῦ 18ου Αἰώνα	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Ἡ Πρώιμη Περίοδος τῆς Διοικήσεως τοῦ Μαχμούτ Πασᾶ. Ὁ Πρῶτος Πόλεμος ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου	92
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
Ἡ Ἠπειρος στό Δεύτερο Μισό τοῦ 18ου Αἰώνα	135
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	
Ἡ Συγκρότηση τοῦ Πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων	144
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ	
Ὁ Δεύτερος Πόλεμος τοῦ Μαχμούτ Πασᾶ ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου	174
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ	
Τό Πασαλίκι τῆς Σκόδρας ὑπό τή Διοίκηση τοῦ Μαχμούτ Πασᾶ	188
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ	
Ἡ Ἀνάπτυξη τοῦ Πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων	203
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ	
Ἡ Ὀλοκληρωτική Κατάκτηση τῆς Νοτίου Ἀλβανίας ἀπό τόν Ἀλή Πασά	255

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

- Ἡ Κοινωνική, Οἰκονομική καὶ Πολιτική Δομὴ τοῦ Πασαλικίου
τῶν Ἰωαννίνων 273

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

- Ἡ Σύγκρουση τοῦ Ἀλή Πασᾶ μέ τόν Σουλτάνο 317

- Ἐπίλογος 355

- ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 367

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- I. Ἀρχειακές Πηγές 431
 II. Δημοσιευμένες Πηγές 432
 III. Βιβλιογραφία - Ἀρθρογραφία 436

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΧΟΛΙΟ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ κ. ΓΚΡΙΓΚΟΡΙ ΑΡΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΚΔΟΣΗ γίνεται προσιτό στό εὐρύτερο ἑλληνικό κοινό τριάντα ὀλόκληρα χρόνια μετά τή δημοσίευσή του ἀπό τίς ἐκδόσεις τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Μόσχας (1963). Εἶναι περίεργο τό γεγονός ὅτι ἡ ἑλληνική βιβλιαγορά, πού ἐπί δεκαετίες ἦταν πρόθυμη νά ἐκδίδει σοβιετικά μελετήματα, δέν ἐνδιαφέρθηκε γι' αὐτό τό βιβλίο. Ἀντίθετα, ἄλλες μικρότερες μελέτες τοῦ ἰδίου συγγραφέα γιά ζητήματα τῶν ἑλληνο-ρωσικῶν σχέσεων εἶδαν κατά καιρούς τό φῶς τῆς δημοσιότητας σέ ἑλληνικά περιοδικά κυρίως.

Ὡστόσο τό ἔργο δέν ἦταν ἐντελῶς ἄγνωστο στό εἰδικευμένο ἑλληνικό κοινό πού, βεβαίως, δέν εἶχε πρόσβαση στό ρωσικό πρωτότυπο. Μιά πρόχειρα δακτυλογραφημένη μετάφραση κυκλοφοροῦσε ἀνεπισήμως, σέ πολυγραφημένα ἀρχικῶς, καί κατόπιν σέ φωτοτυπημένα ἀντίγραφα, ἡ ὁποία ἐπέτρεπε μιά πρώτη καλή ἐπαφή μέ τό ἔργο. Ἐγώ προσωπικῶς ἐπληροφόρηθηκα τήν ὑπαρξη αὐτῆς τῆς ἀνώνυμης μετάφρασης καί τή συμβουλεύτηκα ἐπωφελῶς στή βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, τό 1987, ὅταν ἀναζητοῦσα στίς δελτιοθῆκες τῆς βιβλιογραφικά βοηθήματα γιά τίς Ἡπειρωτικές ἔρευνές μου.

Στό ἀντίτυπο τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν δέν φαίνεται ἡ πηγή προέλευσης τῆς μετάφρασης, οὔτε τό ὄνομα τοῦ μεταφραστή καί ὁ χρόνος κυκλοφορίας τῆς. Εἶναι ὅμως προφανές ὅτι τό ἐγχείρημα προέρχεται ἀπό κάποια δημόσια ὑ-

πηρεσία, τό 'Υπουργεῖο 'Εξωτερικῶν ἴσως, καί πρέπει νά ἔχει γίνει στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, γιατί καί ἡ παραδοσιακή καθαρεύουσα καί ἡ χρήση πολυγράφου καί ὄχι φωτοαντιγράφων παραπέμπει στά χρόνια 1965 περίπου.

Ἡ πρώτη αὐτή μετάφραση εἶναι ἔργο ρωσομαθοῦς, προφανῶς, μεταφραστῆ, ἀλλά ὄχι ἱστορικοῦ. Αὐτός πρέπει νά εἶναι ὁ λόγος πού τό κείμενο εἶναι διάσπαρτο ἀπό ἀκυριολεξίες, νοηματικές παρανοήσεις, παραμορφώσεις ὀνομάτων, προσώπων καί τόπων, οἱ ὁποῖες αὐξάνονται ἀκόμη περισσότερο ἀπό τά λάθη τῆς γραφομηχανῆς, τά ὁποῖα ἴσως δέν μπόρεσε, ἢ δέν ἦταν σέ θέση, νά ἐλέγξει ὁ μεταφραστής. Πολύ δύσχρηστη εἶναι ἐπίσης ἡ παράθεση τῶν ὑποσημειώσεων τῆς μετάφρασης, οἱ ὁποῖες ἔχουν γίνει μέ ἓνα μοναδικά περίπλοκο τρόπο, πού κάνει βασανιστική τήν ἀνάγνωση αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ βιβλίου.

Ἡμι-γνωστό λοιπόν, καί ταυτοχρόνως ἀπρόσιτο στό μέσο ἀναγνώστη, ὅπωςδήποτε δυσπρόσιτο καί δύσχρηστο ἀκόμη καί γιά τόν ἄμεσα ἐνδιαφερόμενο ἐρευνητή, τό βιβλίο αὐτό κρίθηκε ὅτι θά ἦταν χρήσιμο νά ἐνταχθεῖ στό κανονικό βιβλιοεμπόριο μέ μιά νέα μετάφραση, φυσικά στή δημοτική, ἔργο πού ἀνέλαβε καί ἔφερε σέ πέρας ἡ ρωσομαθῆς νέα ἱστορικός δις Ἀντωνία Διάλλα.

Ἡ μεταφράστρια ἐπωφελήθηκε βεβαίως ἀπό τήν προϋπάρχουσα «γραφειοκρατική» μετάφραση, ἔδωσε ὅμως πρωτότυπες λύσεις σέ πάρα πολλά δύσκολα σημεία, καί κυρίως διαμόρφωσε ἓνα ιδιαίτερο μεταφραστικό ὕφος, κάτι πού ἀποτελεῖ, πιστεύω, σοβαρή προσφορά στήν ἀνεπεξέργαστη ἀκόμη ρωσοελληνική μεταφραστική γλώσσα. Καί αὐτό, πέρα ἀπό τά πραγματολογικά ἱστοριογραφικά προβλήματα πού ἔθετε τό ἔργο καί τά ὁποῖα ἔπρεπε νά ἐξομαλυνθοῦν γιά τό ἑλληνικό ἀναγνωστικό κοινό. Τοπωνύμια, ὀνόματα προσώπων, ὀρολογία καί θεσμοί, παραθέματα πού εἶχαν περάσει στό ρωσικό κείμενο ἀπό ποικίλες πηγές, ἑλληνικές, τουρκικές, γαλλικές κ.ἄ., ἔπρεπε ὄχι ἀπλῶς νά ἐξελληνισθοῦν, ἀλλά νά ἀποδοθοῦν μέ ἀκρίβεια καί, ὅταν αὐτό ἦταν ἐφικτό, μέ τόν τρόπο πού καί ἄλλοτε εἶχαν ἀποδοθεῖ.

Ἡ ἰδέα τῆς νέας ἔκδοσης προέκυψε καί ὠρίμασε μέσα στίς

ἀκόλουθες συνθήκες: Στο Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν ἔχουμε ἀναλάβει καί προετοιμάζουμε τήν ἔκδοση τοῦ ἀρχείου τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, πού ἐλπίζω πολύ σύντομα νά κυκλοφορήσει ὁ πρῶτος ἀπό τούς τρεῖς ἢ τέσσερις συνολικά τόμους. Ταυτοχρόνως διεξάγουμε μιά σειρά ἀπό ἔρευνες σχετικές μέ τόν Ἡπειρωτικό χῶρο στά χρόνια τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, πού ἔχουν ἀρχίσει νά ὀλοκληρώνονται καί νά παίρνουν τή δημοσιεύσιμη μορφή τους. Στο πλαίσιο αὐτό τῶν Ἡπειρωτικῶν μελετῶν θεωρήσαμε ὅτι τό βιβλίο τοῦ κ. Γκριγκόρι Ἄρς θά ἦταν ἕνα ἄριστο βοήθημα, γιατί θά μᾶς ἔκανε κοινωνούς τῶν ιδεῶν τῆς σοβιετικῆς ιστοριογραφίας, καί ιδιαίτερα τοῦ τρόπου πού οἱ Σοβιετικοί ιστορικοί τοῦ Ἰνστιτούτου Βαλκανιολογίας τῆς Ἀκαδημίας τῆς Μόσχας κατανοοῦσαν τήν κρίση τῶν θεσμῶν τῆς περιφερειακῆς ἐξουσίας καί διοίκησης τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Αὐτή ἡ μετάφραση θά μᾶς ἔφερνε ἐπίσης σέ ἐπαφή μέ τό οὐσιαστικῶς ἀπρόσιτο τότε γιά τούς δυτικούς ἐρευνητές ρωσικό ἀρχεῖο, κάτι πού ἀποτελοῦσε καί ἀποτελεῖ ἀκόμη ἕνα σοβαρό κενό στήν ιστοριογραφική μας ἐνημέρωση. Γι' αὐτό μάλιστα ζητήσαμε ἀπό τόν κ. Ἄρς νά προσθέσει ὑλικό ἀπό τά ρωσικά ἀρχεῖα, κάτι πού τό ἔκανε εὐχαρίστως, μέ ἀποτέλεσμα νά ἔχει ἐμπλουτισθεῖ ἡ παρούσα ἔκδοση μέ ἕνα παράρτημα σπάνιας ἀξίας ιστορικῶν τεκμηρίων.

Ἡ σημασία ὅμως τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Ἄρς δέν ἐξαντλεῖται σ' αὐτή τήν πρώτη διάσταση γνωριμίας τοῦ ἐλληνικοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ μέ τή σοβιετική ιστοριογραφία καί τόν ρωσικό ἀρχεῖο πλοῦτο. Ὁ συγγραφέας προσφέρει ἕνα ἔργο πού ἀπαντᾶ, ἀφενός μέν σέ ἕνα θεωρητικό ζητούμενο (κρίση τοῦ ὀθωμανικοῦ κρατικοῦ σχηματισμοῦ καί σχέση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας μέ τήν περιφέρεια), ἀφετέρου δέ σέ ἐπιμέρους προβλήματα τῆς ἐθνικῆς ιστορίας δύο γειτονικῶν χωρῶν, τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Ἀλβανίας. Τό ἐγχείρημα δέν ἦταν εὐκόλο, καί, ἴσως, ὅσοι δέν πέρασαν ποτέ στή ζωή τους ἀνάμεσα ἀπό τίς συμπληγάδες τῆς ἐρευνητικῆς ἐντιμότητος, τῆς ιδεολογικῆς ἐμπλοκῆς καί τῶν ἀπαιτήσεων τῆς κρατικῆς πολιτικῆς, δέν θά μπορέσουν ποτέ νά καταλάβουν τόν κατορθωματικό χαρακτή-

ρα τέτοιων ιστοριογραφικῶν προσεγγίσεων. Καί τό μὲν θεωρητικό ζητούμενο, καί ὅ,τι εἶχε σχέση μέ τήν ἐσωτερική κρίση τῆς ὕστερης Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας γενικότερα, φαίνεται ὅτι εὐκόλα μπορούσε νά ἀπαντηθεῖ. Ἴσως μάλιστα δέν προκαλοῦσε κανενός εἶδους ἰδεολογική ἐνόχληση στό συγγραφέα του. Ἀντίθετα, ἡ διαπραγμάτευση προβλημάτων πού εἶχαν σχέση μέ τήν ἐθνική ἱστορία τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Ἀλβανίας χωριστά, ἀλλά καί ἀπό κοινού, δημιουργοῦσε πολύ περιπλοκότερα προβλήματα.

Πράγματι, ἡ κυρίαρχη θέση τῆς σοβιετικῆς ιστοριογραφίας γιά τά ζητήματα ἱστορίας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας στά τέλη τοῦ 18ου καί τίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα εἶναι σαφῆς καί γενικά ἀποδεκτή, ὅχι μόνο στό ἐσωτερικό τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης, ἀλλά καί ἀπό τό σύνολο τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας τῶν Βαλκανικῶν Σοσιαλιστικῶν, τότε, χωρῶν. Σέ ἄκρα συμπύκνωση θά μπορούσαμε νά διατυπώσουμε αὐτή τή θέση ὡς ἐξῆς: Ἡ Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία αὐτή τήν ἐποχή διέρχεται μιά φάση κατάρρευσης, ἡ ὁποία ὀφείλεται στήν ἀναντιστοιχία τοῦ θεσμικοῦ καί πολιτιστικοῦ πλαισίου τῆς χώρας καί στήν ἀνάπτυξη τῶν νέων παραγωγικῶν δυνάμεων στή δυτική Εὐρώπη γενικῶς, ἀλλά καί ἐνμέρει στήν ἴδια τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία. Προφανῆς ἐκδήλωση αὐτῆς τῆς κατάρρευσης εἶναι ἡ ἀγκύλωση καί ἡ παρακμή τοῦ σουλτανικοῦ θεσμοῦ καί τῶν κεντρικῶν κρατικῶν λειτουργιῶν καί ἡ γενικευμένη περιφερειακή ἀνυπακοή. Σ' αὐτή τή φάση τῆς «φεουδαλικῆς», ὅπως τή χαρακτήρισαν, «ἀναρχίας», ἐμφανίζονται ὀρισμένοι τοπικοί ἡγεμόνες οἱ ὁποῖοι παρεμβάλλονται ἀνάμεσα στόν παρακμάζοντα σουλτανικό συγκεντρωτισμό καί τή «φεουδαλική» ἀποδιοργάνωση τῆς Αὐτοκρατορίας, καί οἱ ὁποῖοι, ἐκτός τῆς ὀθωμανικῆς τους συνείδησης, καλλιεργοῦν συχνά καί μιά νέα «περιφερειακή» ταυτότητα, πού ἄλλοτε μέ καθαρό καί ἄλλοτε μέ κρυμμένο τρόπο φαίνεται νά ἐκφράζει ἐθνοτικές ἀφυπνίσεις τῶν ἐνλόγω περιφερειακῶν κοινωνιῶν καί λαῶν.

Ἡ περίπτωση τῶν πασάδων τῆς Σκόδρας καί τῶν Ἰωαννίνων, Μουσταφᾶ πασᾶ Μπουσατλῆ καί Ἀλῆ πασᾶ Τεπελενλῆ ἀντιστοιχῶς, ἀποτελεῖ τό τοπικό παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἀντι-

παράθεσης, όπου, εκτός από τή σουλτανική πίεση τήν όποία είναι υποχρεωμένοι, έτσι κι άλλιως, νά αντιμετώπιζουν για νά στερεώσουν τή θέση τους στό περιφερειακό σύστημα έξουσίας τής Αυτόκρατορίας, επιδίδονται σέ καταδίωξη και ύποταγή κατωτέρων άξιωματούχων (πασάδων, άγάδων κλπ.) και άλλων δυσήνιων ομάδων, όπως στήν περίπτωση του 'Αλή πασά οί Μουσουλμάνοι Τσάμηδες και οί Χριστιανοί Σουλιώτες, για νά περιοριστούμε σέ μερικά πολύ γνωστά παραδείγματα. Σάν άκραία συνέπεια του θεμελιακού αυτού σχήματος τής σοβιετικής ιστοριογραφίας, θά έλεγε κανείς ότι αναδεικνύεται μία νέα ιστορική κατηγορία, οί «έθνοτικοί πασάδες» (ό χαρακτηρισμός και τά εισαγωγικά δικά μου), πού ανάμεσα στή σουλτανική βία και τή φεουδαλική άναρχία αποτελούν τούς προδρόμους τών έθνικων κρατών — ένα σχήμα πού και ή άπλή κριτική του ξεπερνάει τά όρια και τίς προθέσεις τής παρούσας σύντομης εισαγωγής.

'Αλλά και στό πρόβλημα τής ταυτόχρονης ιστορίας δύο (κατοπινών) έθνικων κρατών, τό έργο του συγγραφέα δέν ήταν εύχερές. 'Η συνάφεια τών δύο έθνικων ιστορικων παραδόσεων, ή κοινή πορεία μεγάλου τμήματος τών δύο λαών στή νεότερη ιστορία τους, ή ορθόδοξη συνείδηση πρώτα και ή έλληνο-ορθόδοξη αργότερα, και, γενικότερα, ή διάχυση σ' ένα ενιαίο γεωγραφικό χωρο τών δύο έθνοπολιτισμικων ομάδων, 'Ελλήνων και 'Αλβανων, αποτελούν δυστυχώς εμπόδιο για μία κοινή ιστορική αφήγηση και όχι ευνοϊκή συνθήκη, όπως θά μπορούσε καλοπροαίρετα νά νομίσει κανείς.

Και τή δυσκολία αυτή όμως ό συγγραφέας τήν ξεπέρασε μέ επιτυχία. 'Ο λόγος του διακρίνεται από μία ήπιότητα, είναι στοχαστικός και θέλει νά κατανοήσει αυτό πού συνέβη και νά τό μεταβιβάσει στον αναγνώστη. 'Ισως όμως και οί ιδιόμορφες πολιτικές ένδο-σοσιαλιστικές σχέσεις τής Ρωσίας μέ τήν 'Αλβανία νά μήν είναι άσχετες μέ αυτή τήν ιστοριογραφική νηφαλιότητά του. Τό ίδιο ισχύει και για τίς έλληνο-σοβιετικές σχέσεις.

Στά πρώτα χρόνια τής δεκαετίας του 1960 ή άλβανο-σοβιετική ρήξη είναι μία νέα πραγματικότητα στό σοσιαλιστικό στρατόπεδο, ενω τήν ίδια εποχή ή πολιτική τής «συνύπαρξης»

φέρει στήν ἐπιφάνεια τίς πρῶτες βαλκανικές πρωτοβουλίες συμφιλίωσης καί συνεργασίας, πού στηρίχτηκαν κατά τό μεγαλύτερο μέρος τους στή δράση τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας καί γενικότερα τῶν διανοούμενων καί τῶν καλλιτεχνῶν, εἰδικότερα μάλιστα στή δράση τῆς κοινότητας τῶν ἱστορικῶν. Σ' αὐτό τό συναινετικό πνευματικό κλίμα νομίζω ὅτι ἐγγράφεται τό ἔργο τοῦ κ. Γκριγκόρι Ἄρς, τό ὁποῖο, χωρίς νά χάσει τίποτα ἀπό τίς ἰδεολογικές ἐπιλογές τοῦ συγγραφέα ἢ τίς καθαυτό ἐρευνητικές ἱστοριογραφικές ἀπαιτήσεις τοῦ ἔργου, μπόρεσε νά ξεπεράσει τίς δυσκολίες μιᾶς ἰδιότυπης διπλῆς εὐθύνης, τόσο ἀπέναντι στήν ἑλληνική ὅσο κι ἀπέναντι στήν ἀλβανική ἐθνική ἱστορία.

Εἶναι νομίζω μιά σπάνια περίπτωση ὅπου ἕνας ἐκπρόσωπος μιᾶς στρατευμένης ἱστοριογραφικῆς σχολῆς μελετᾷ ταυτόχρονα προβλήματα ἐθνικῆς ἀνάπτυξης δύο γειτονικῶν, ἀλλά καί ταυτόχρονα διαπλεκόμενων λαῶν, χωρίς νά εἶναι εὐκολο νά τοῦ ἀποδοθεῖ μομφή μεροληπτικότητας, ὄχι μόνο ἀπό τίς συνήθως ἀποκλίνουσες ἐθνικές ἱστοριογραφικές σχολές, ἀλλά καί ἀπό τίς ἐντός τῶν ἐθνικῶν σχολῶν ποικίλες ἱστοριογραφικές πειθαρχίες.

Βέβαια οἱ συναινετικές συνθήκες ἔχουν τά ὅριά τους. Ἡ ἑλληνική πλευρά ἀπάντησε μέ μία καχύποπτη ὑπηρεσιακή μετάφραση, ἡ δέ ἀλβανική μέ μιά ὀριακή ἀποσιώπηση τοῦ ἔργου.

Ἡ σημερινή ἔκδοση ἄς θεωρηθεῖ ὡς μιά πράξη ἀποκατάστασης τῆς ἑλληνικῆς ὀφειλῆς στό φίλο ἱστορικό, ὡς μιά στιγμή διακοπῆς τῆς σιωπῆς πού ἐπί 30 χρόνια ἀπλώθηκε πάνω ἀπό ἕνα πολύτιμο ἱστορικό πόνημα.

Ἐθνικό Ἰδρυμα Ἐρευνῶν
Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν Ε.Ι.Ε.
Ἰούnius 1994

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ε Ι Σ Α Ι Γ Ω Γ Η

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ είναι μιά από τις λιγότερο μελετημένες σελίδες τῆς ἱστορίας. Ἡ ρωσική ἱστοριογραφία, πού μελέτησε τίς περιπτώσεις τῆς Βουλγαρίας καί τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἐλάχιστα ἀσχολήθηκε μέ τήν Ἀλβανία καί τήν Ἑλλάδα. Τό ἀρχεῖακό ὑλικό πού ὑπάρχει στήν πρόην Σοβιετική Ἑνωση δέν ἔχει ἀξιοποιηθεῖ ἀπό τούς ἐρευνητές στό σύνολό του.

Καί ὅμως, ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας αὐτῶν τῶν χωρῶν παρουσιάζει μεγάλο ἐπιστημονικό ἐνδιαφέρον. Οἱ οἰκονομικές καί πολιτικές ἐξελίξεις τῶν διαφόρων περιοχῶν τῆς Βαλκανικῆς κατά τήν περίοδο αὐτή εἶναι ἀλληλένδετες. Χωρίς σαφή γνώση τοῦ τί συνέβη στό δυτικό μέρος τῆς Χερσονήσου εἶναι ἀδύνατο νά καθορίσει κανεῖς ἐπακριβῶς τά πολιτικά γεγονότα σέ ἄλλες περιοχές τῆς. Φυσικά ἰσχύει καί τό ἀντίστροφο. Αὐτό ἀποδεικνύουν γεγονότα πανβαλκανικῆς σημασίας, ὅπως ἡ ἐξέγερση τοῦ 1804 στή Σερβία, ἡ ἑλληνική ἐθνικο-απελευθερωτική ἐξέγερση τοῦ 1821 κ.ἄ.

Ἡ παρούσα ἐργασία ἐξετάζει τήν ἱστορία δύο ἡμιανεξαρτήτων δυτικο-βαλκανικῶν πασαλικίων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατά τόν φθίνοντα 18ο - ἀρχόμενο 19ο αἰώνα: τοῦ πασαλικίου τῆς Σκόδρας, τή διακυβέρνηση τοῦ ὁποίου κρατοῦσε στά χέρια τῆς ἡ οἰκογένεια τῶν Μπουσατλήδων, καί τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων, μέ κυβερνήτη τόν Ἀλή πασά Τεπελενλή. Ἐστιάζει τό ἐνδιαφέρον τῆς στή μελέτη τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως καί σχέσεως τῆς ἱστορίας τῶν δύο πασαλικίων, γεγονός πού ἐπιτρέπει τήν ἀνάλυση τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς

Ἰαλβανίας κατά τό διάστημα τοῦτο. Ἡ ἐξέταση τῶν δυτικο-βαλκανικῶν πασαλικίων ἔχει πρωταρχική σημασία γιά τή διερεύνηση τοῦ παρελθόντος τῆς Ἰαλβανίας. Τά ἐνλόγω πασαλίκια συγκροτοῦνται ὡς φεουδαλική ἰδιοκτησία ἀλβανικῶν οἰκογενειῶν. Γιά πολλές δεκαετίες ἡ χώρα εἶναι ὑπεξούσια τῶν κυβερνητῶν τῆς Σκόδρας καί τῶν Ἰωαννίνων. Τέλος, γίνεται τό κυρίως πεδίο διαμάχης καί ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ αὐτῶν.

Θά πρέπει, ἐντούτοις, νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἡ ἱστορία τῆς Ἰαλβανίας, ἀπό τή μιά μεριά, κι ἐκείνη τῶν Ἰωαννίνων καί τῆς Σκόδρας, ἀπό τήν ἄλλη, δέν εἶναι ἕνα καί τό αὐτό. Τά πασαλίκια καταλαμβάνουν ἐδάφη γειτονικῶν χωρῶν, περισσότερο τῆς Ἑλλάδας καί λιγότερο τῆς Γιουγκοσλαβίας. Ἡ ἱστορία τῶν Ἰωαννίνων εἶναι πολύ στενά συνδεδεμένη μέ τήν ἱστορία τῆς Ἑλλάδας, καί κυρίως τῆς Ἡπείρου, ὡς ἐδαφικοῦ πυρήνα τοῦ πασαλικίου μέ πρωτεύουσα τά Γιάννενα. Ὁ Ἀλή πασάς ἐπιχειρεῖ νά ὑποδουλώσει τή Νότιο Ἰαλβανία καί ταυτόχρονα θέλει νά ἐδραιώσῃ τήν ἐξουσία του στήν Ἡπειρο. Φαίνεται λοιπόν ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων εἶναι συνάμα καί ἱστορία τῆς Ἰαλβανίας καί τῆς Ἡπείρου.

Ἐπίσης, ἡ μελέτη τῶν δυτικο-βαλκανικῶν πασαλικίων εἶναι ἐνδιαφέρουσα τόσο ἀπό τήν ὀπτική τῆς διαδικασίας ἀποσύνθεσης τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ὅσο καί ἀπό αὐτή τοῦ ἐλάχιστα μελετημένου ζητήματος, τῶν ἀντιπαραθέσεων καί ἀνταγωνισμῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στήν περιοχή.

Βασική πηγή τῆς ἐργασίας εἶναι τό ἀνέκδοτο ἀρχεῖακό ὑλικό τοῦ Ἀρχείου Ἐξωτερικῆς Πολιτικῆς τῆς Ρωσίας. Ὡς πρός τή φύση τους, αὐτά τά τεκμήρια διακρίνονται σέ τρεῖς ὁμάδες.

Πρῶτον, εἶναι οἱ ἐκθέσεις τῶν Ρώσων προξένων καί ἄλλων πολιτικῶν παραγόντων πού βρίσκονται στά Βαλκάνια καί τήν περιοχή τῆς Ἀδριατικῆς κατά τήν ἐξεταζόμενη περίοδο. Ἡ πιό συστηματική πηγή γιά τή μελέτη μας εἶναι οἱ προξενικές ἐκθέσεις ἀπό τήν Κέρκυρα τοῦ Λ. Μπενάκη καί τοῦ Σ. Παπαδόπουλου (1875-1821).¹ Αὐτές φωτίζουν, ἰδιαίτερα κατά τόν ρωσοτουρκικό πόλεμο τοῦ 1787-1791, τήν κατάσταση τόσο στό πασαλίκι τῆς Σκόδρας ὅσο καί τῶν Ἰωαννίνων. Οἱ ὑπόλοιπες ἀναφέρονται σέ περιορισμένες περιοχές. Πληροφορίες γιά τήν

ἀρχική περίοδο διακυβερνήσεως τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Μπουσατ-
λῆ καί γιά τόν πρῶτο πόλεμο πού διεξῆγε ἐναντίον τοῦ σουλ-
τάνου (1787) ἐνυπάρχουν στίς ἐκθέσεις τῶν προξένων Α. Παλ-
λαδοκλῆ ἀπό τό Κάταρο (Κότορ), Γ. Πρωτοψάλτη ἀπό τήν
Ἄγκονα, Σ. Βαρούχα ἀπό τήν Τεργέστη, Α. Γκλιούκα ἀπό τό
Ἄοτράντο κ.ἄ. Ὁ δεύτερος πόλεμος τοῦ Μαχμούτ πασᾶ ἐνα-
ντίον τοῦ σουλτάνου (1793) καί τά τελευταῖα χρόνια τῆς ἀρχῆς
του φωτίζονται πιά ὀλοκληρωμένα στίς ἐκθέσεις τοῦ Ρώσου γε-
νικοῦ προξένου στή Ραγούζα (Ντουμπρόβνικ) Α. Τζίκα. Κα-
λύπτουν τά χρόνια 1789 ἕως 1799. Αὐτές διαφέρουν ἀπό τίς ἄλ-
λες προξενικές ἐκθέσεις ὡς πρός τή διάθεση τοῦ συντάκτη νά
τηρήσει αὐστηρή χρονολογική ἀκρίβεια καί τήν προσπάθειά
του νά ἐρμηνεύσει τά γεγονότα πού περιγράφει.

Οἱ ἐκθέσεις τοῦ γενικοῦ προξένου τῆς Ρωσίας στήν Ἄλβα-
νία καί τή Χειμάρρα, Π. Μπισίλη, πού καλύπτουν τή χρονική
περίοδο 1785-1787, ἀναφέρονται στό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων.
Στό ἴδιο ἀναφέρονται καί οἱ προξενικές ἐκθέσεις τοῦ Ι. Βλασό-
πουλου ἀπό τήν Πρέβεζα γιά τά χρόνια 1804-1807, τοῦ Γ.
Φλώρη² ἀπό τήν Ἄρτα γιά τά 1804-1806, τοῦ Ζ. Μπισίλη ἀπό
τήν Αὐλώνα γιά τά 1806-1807. Οἱ τελευταῖες ἔχουν μεγάλη ἀξία
ἐπειδή ὁ συγγραφέας τους εἶναι ὁ πρῶτος ξένος πρόξενος στήν
Αὐλώνα (Ν. Ἄλβανία) καί ὁ μοναδικός ξένος πού βρίσκεται
αὐτή τήν ἐποχή ταυτόχρονα καί στή Νότιο καί στή Βόρειο Ἄλ-
βανία.

Γενικά, οἱ ἐκθέσεις τῶν προξένων καί ἄλλων ἐντεταλμένων
τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως στά Βαλκάνια³ εἶναι πηγές πρώτης
τάξεως. Οἱ συγγραφεῖς τους εἶναι κυρίως ἄλβανικῆς ἢ ἐλληνι-
κῆς καταγωγῆς, γνωρίζουν τίς πιά συνηθισμένες βαλκανικές
γλῶσσες,⁴ διαθέτουν εὐρύ δίκτυο σχέσεων σέ τοπικό ἐπίπεδο.

Τή δεύτερη ὁμάδα ἀπαρτίζουν οἱ ἐκθέσεις τῶν Ρώσων ἀπε-
σταλμένων στήν Κωνσταντινούπολη, πού, ἀπό τήν ὀπτική τῆς
μελέτης τῶν σχέσεων μεταξύ τῆς Πύλης καί τῶν κυβερνητῶν
τῶν δύο πασαλικίων, εἶναι πολύ σημαντικές. Ἐπίσης δίνουν
πάρα πολλές πληροφορίες γιά τά ἐσωτερικά πολιτικά γεγονότα
τῆς Ἄλβανίας καί τῆς Ἑλλάδας. Συνοδεύονται, πολλές φορές,
ἀπό συνημμένα δελτία ἐσωτερικῶν εἰδήσεων (πού ἀφοροῦν τήν

Ὁθωμανική Αὐτοκρατορία), τὰ ὁποῖα συντάσσονταν βάσει πληροφοριῶν πού συνέλεγαν οἱ ὑπάλληλοι τῆς πρεσβείας ἀπό διάφορα κανάλια. Οἱ ἐκθέσεις πού ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ στήν παρούσα ἐργασία καλύπτουν τήν περίοδο ἀπό τό 1775 ἕως τό 1821. Φυσικά ἐκπίπτουν οἱ περίοδοι τῶν ρωσοτουρκικῶν πολέμων τοῦ 1787-1791 καί 1806-1812. Τό κενό πού ἀφήνει ὁ πρῶτος πόλεμος καλύπτουν, ἕως ἓνα σημεῖο, οἱ ἐκθέσεις τῶν Ρώσων διπλωματῶν ἀπό τή Νάπολη, τή Βενετία, τήν Αὐστρία. Ἐνμέρει, οἱ πληροφορίες πού παρέχονται ἐδῶ εἶναι αὐτές πού οἱ κυβερνήσεις τῶν ἐνλόγω κρατῶν μάθαιναν ἀπό τούς ἀντιπροσώπους τους στήν Πύλη καί τίς μετέδιδαν στούς Ρώσους διπλωμάτες. Γενικά, οἱ ἐκθέσεις τῶν προξένων καί τῶν πρέσβων φωτίζουν, ἄν καί μέ ἄνισο τρόπο, τήν πολιτική ἱστορία τῶν δύο πασαλικίων ἀπό τό 1775 ἕως τό 1821.

Στήν τρίτη κατηγορία ἀνήκουν οἱ περιγραφαί τῆς Ἀλβανίας καί οἱ σημειώσεις τῶν Ρώσων διπλωματῶν γιά τούς Ἀλβανούς φεουδάρχες διοικητές (κυρίως γιά τόν Ἀλή πασά). Μεταξύ αὐτῶν ξεχωρίζουν ἡ «Περιγραφή τῆς Ἀλβανίας»,⁵ «Περιγραφή τῆς Γαιοκτησίας τοῦ Βαλῆ τῆς Ρούμελης ἢ τοῦ Πασᾶ τῆς Σκόδρας» καί «Περιγραφή τῆς Γαιοκτησίας τοῦ Πασᾶ τοῦ Μπερατίου»,⁶ «Πληροφορίες σχετικές μέ τίς Ἐπαρχίες τῆς Ἀλβανίας»,⁷ «Πληροφορίες» (ἀναφέρεται στόν Μαχμούτ πασά),⁸ «Λεπτομέρειες προκειμένου νά καταστειῖ Γνωστός ὁ Ἀλή Πασάς»,⁹ «Τεκμηριωμένη Πραγματεία γιά τήν Παρούσα Κατάσταση Πραγμάτων στήν Ἡπειρο καί γιά τή Συμπεριφορά τοῦ Ἀλή Πασᾶ πρός Ἐμᾶς καί τήν Αὐλή του»,¹⁰ «Σημείωση γιά τόν Ἀλή Πασά»,¹¹ «Πληροφορίες γιά τόν Ἀλή Πασά».¹² Ὅλα αὐτά τά τεκμήρια εἶναι ἐξαιρετικά χρήσιμα γιά τήν ἀντιπαραβολή καί συμπλήρωση τῶν δημοσιευμένων περιγραφῶν τῆς Ἀλβανίας καί τῶν πασαλικίων τῆς Σκόδρας καί τῶν Ἰωαννίνων.

Ὅσον ἀφορᾶ τόν ρωσοτουρκικό πόλεμο τοῦ 1787-1791 καί τίς σχέσεις τοῦ Ἀλή πασᾶ μέ τή Ρωσία, πολύτιμο ὑλικό βρῖσκεται στό Κεντρικό Κρατικό Ἀρχεῖο Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ. Πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι, γενικά, τό ἀρχεῖακό ὑλικό πού ἀφορᾶ τό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων εἶναι πῶς πλούσιο ἀπό αὐτό τῆς Σκόδρας.

Οί δημοσιευμένες πηγές, καί κυρίως τά περιηγητικά κείμενα, συμπληρώνουν τό υλικό πού χρησιμοποιεῖ ὁ συγγραφέας τῆς παρούσας μελέτης. Μεγάλη ἐπίδραση στήν ἱστορική βιβλιογραφία ἄσκησε τό ἔργο τοῦ Rouquerville. Γιατρός ὡς πρός τή μόρφωση, ὁ Rouquerville ἔζησε στά Γιάννενα γιά ἔννεα χρόνια (1806-1815) μέ τήν ἰδιότητα τοῦ γενικοῦ προξένου τῆς Γαλλίας. Ὃταν ἐπέστρεψε στήν πατρίδα του δημοσίευσε δύο ὀγκώδεις ἐργασίες, τό Ταξίδι ἀνά τήν Ἑλλάδα¹³ καί τήν Ἱστορία τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος,¹⁴ πού ἀπαρτίζουν καί οἱ δύο μαζί δέκα τόμους. Μέχρι σήμερα ἀκόμη τό ἔργο αὐτό διατηρεῖ τήν ἀξία του γιά τή μελέτη τῆς ἀρχαιολογίας, τῆς ἀρχαίας καί νεότερης ἱστορίας, τῆς γεωγραφίας καί τῶν τοπωνυμιῶν τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Ἀλβανίας. Μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου του ὁ Rouquerville τό ἀφιερώνει στήν πορεία ἀναρρίχησης τοῦ Ἀλή πασᾶ στήν ἐξουσία. Ὃ συγγραφέας δέν δίνει τήν ἱστορία τῆς Ἀλβανίας, καί μάλιστα, ἀντίθετα ἀπό τήν ὀνομασία, οὔτε τήν ἱστορία τῆς Ἑλλάδας, ἀλλά τήν ἱστορία ἑνός ἀνθρώπου, τόν ὁποῖο παρουσιάζει σάν κάποιο ὑπερφυσικό ἐγκληματία πού διαπράττει τό ἕνα τερατούργημα μετά τό ἄλλο. Ἡ ἀντίληψη πού γεννᾶται στόν ἀναγνώστη γιά τόν Ἀλή πασά εὔστοχα διατυπώθηκε ἀπό ἕνα Γάλλο ἱστορικό: «Αὐτό ἦταν τέρας. Ὑπουργός καί σκληρός, ὄλους τούς προδίδει καί χύνει ποτάμια αἵματος. Διαβάζοντας τό βιβλίό γεννᾶται τό αἶσθημα τοῦ τρόμου».¹⁵ Δέν εἶναι τῆς παρούσης νά ὑπερασπίσει κανεῖς τόν Ἀλή πασά ἢ νά τόν κατηγορήσει μαζί μέ τόν Rouquerville. Τό ζητούμενο εἶναι νά δοθεῖ ὀλόπλευρη ἐκτίμηση τῆς δράσης του μετά ἀπό προσεκτική μελέτη. Ἐντούτοις, δέν θά ἦταν πάρεργο νά ἀποτιμήσουμε τό ἔργο τοῦ Rouquerville, ἀφοῦ στό παρελθόν, ἀλλά καί σήμερα, θεωρεῖται ἀπό μερικούς ἱστορικούς ἢ μεγαλύτερη αὐθεντία γιά τή μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς Ἡπείρου καί τῆς Ἀλβανίας. Ἡ Ἱστορία τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος εἶναι δυνατό νά καταταχθεῖ στή βιβλιογραφία ἀλλά καί στίς πηγές. Παρουσιάζει ὅμως, καί ἀπό τή μιά καί ἀπό τήν ἄλλη ὀπτική, προβλήματα. Ὃ συγγραφέας δέν δηλώνει τίς πηγές τῶν πληροφοριῶν του, περιφρονητικά ἀντιμετωπίζει τίς χρονολογίες καί, σέ μερικά σημεία, ἢ ἀλληλουχία τῶν γεγονότων δέν εἶναι ἀρκετά σα-

φής. Ἡ ἐμπάθεια τοῦ συγγραφέα πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ Ἄλῃ πασᾶ ἀποδυναμώνει περισσότερο ἀπ' ὅλα τὸ ἔργο. Τοῦ ἐπιρροί- πτει ὅλες τίς θανάσιμες ἁμαρτίες, ἐνῶ, ἀναφερόμενος σέ ἄλ- λους Ἄλβανούς φεουδάρχες, ἀντιπάλους τοῦ Ἄλῃ, τούς περι- γράφει θετικά. Χαρακτηρίζει τόν Ἄλῃ πασά τοῦ Ἀργυροκά- στρου «ἀξιοσέβαστο ἄνθρωπο», τόν Σελίμ πασά Κόκα «μεγα- λόψυχο», ἡ περίοδος διακυβερνήσεως τοῦ ὁποίου ἦταν ἡμέρες «εὐσπλαχνίας καί ἡσυχίας». Ὁ Ἰμπραήμ πασάς τοῦ Μπερα- τίου φιγουράρει ὡς «πράος, μειλίχιος κύριος», ὁ Ὁμέρ μπέης Βρυώνης σάν «ἰπλότης» πού ὑπερασπίζεται τόν ἐχθρό του τόν Ἰμπραήμ πασά ἀπό τίς μηχανορραφίες τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννί- νων. Ζωγραφίζοντας τόν Ἄλῃ πασά σάν εἰδεχθές προῖόν τοῦ Ἄδῃ, ὁ Rouquerville ἤθελε νά πάρει τή ρεβάνς, τουλάχιστο στά χαρτιά, γιά τήν ἀποτυχία του στό διπλωματικό πεδίο, πού ἦταν καί ἡ κυρίως ἀποστολή του στά Γιάννενα. Ἀπό νωρίς παρατη- ρήθηκε ἡ μεροληψία στό ἔργο του καί ἡ ἀφθονία τῶν ἐπινοή- σεων. Ὁ W. Leake ἔγραφε: «Ἀντί τῆς ἀφηγήσεως τῶν γεγονό- των (plain narrative), ὁ συγγραφέας ἀφήνεται σέ συλλογισμούς γιά ὑποθετικές αἰτίες, ἀλληλουχίες, συνέπειες κάθε ἀσήμαντου γεγονότος, γράφει γιά λόγους οἱ ὁποῖοι ἐκφωνήθηκαν, γιά πράξεις πού ἔγιναν, σάν ὁ ἴδιος νά παρευρισκόταν τή στιγμή πού συνέβαιναν. Χάνει τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ ἀναγνώστη του, προσπαθώντας νά ἐπιτύχει ἀπόλυτη σαφήνεια ὅταν, λόγω συν- θηκῶν, ἦταν ἀδύνατο νά ὑπάρχει».¹⁶ Ἀργότερα, στή βιβλιο- γραφία, ὑπογραμμίζεται συχνά ἡ προκατάληψη τοῦ Rouquerville καί ἡ συνειδητή διαστρέβλωση ἀπό μεριᾶς του τῆς πραγματικῆς ροῆς τῶν γεγονότων.¹⁷ Ἡ προκατάληψη τοῦ Rouquerville μᾶς ἀ- ναγκάζει νά κρίνουμε τά ὅσα σχετικά μέ τόν Ἄλῃ πασά γράφει μέ μεγάλη προσοχή. Ἀντιθέτως, στό ἔργο του Ταξίδι ἀνά τήν Ἑλλάδα, οἱ περιγραφές τοποθεσιῶν τῆς Ἡπείρου καί τῆς Ἀλ- βανίας εἶναι ἀναντίρροητα ἀξιόλογες, παρότι οἱ περισσότερες πληροφορίες προέρχονται ἀπό δεύτερο χέρι – κάτι πού τό ἀνα- γνωρίζει καί ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας.¹⁸

Ἄλλη σημαντική πηγή εἶναι οἱ ταξιδιωτικές σημειώσεις τοῦ Ἄγγλου πολιτικοῦ ἀπεσταλμένου στήν Αὐλή τοῦ Ἄλῃ, τοῦ W.M. Leake. Ἀξιωματικός τοῦ πυροβολικοῦ ὁ W.M. Leake

—είχε ἐπιτυχῶς διεκπεραιώσει πολλές πολιτικές καί στρατιωτικές ἀποστολές τῆς κυβέρνησής του στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία—¹⁹ τό 1799 βρίσκεται στήν Πόλη σάν ἐκπαιδευτής τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Τέλη τοῦ 1804, τήν ἐποχή πού οἱ Γάλλοι ἐντείνουν τίς στρατιωτικές προετοιμασίες στά δυτικά σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀναλαμβάνει νά συλλέξει ἀκριβεῖς πληροφορίες περί τῶν παραλίων καί τῆς ἐνδοχώρας τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Ἀλβανίας, προκειμένου νά προτείνει στήν Πύλη τρόπους ὀχυρώσεως αὐτῶν τῶν περιοχῶν.²⁰ Στή συνέχεια, καί γιά τρία περίπου χρόνια, ταξιδεύει στήν Ἀλβανία καί τήν Ἑλλάδα γιά διπλωματικούς καί ἀνιχνευτικούς λόγους. Εἶναι φυσικό νά δημοσιεύσει τό ἡμερολόγιό του μετά πολλά χρόνια, λόγω τῆς «λεπτῆς φύσεως» τῆς ἀποστολῆς του.²¹ Στίς 2.300 σελίδες τοῦ ὀγκώδους τούτου ἔργου λίγες πληροφορίες ὑπάρχουν σχετικές μέ τά ἐρωτήματα πού ἀπασχολοῦν τήν παρούσα ἐργασία. Τόν W. Leake, ὅπως ἄλλωστε τούς περισσότερους περιηγητές, τόν ἐνδιαφέρουν αὐτές οἱ χῶρες κυρίως σάν μουσεῖα τῆς ἀρχαιότητος. Μολαταῦτα παραθέτει μέρος τῶν ὑπηρεσιακῶν στοιχείων πού ἀναφέρονται ἄμεσα στήν κατάσταση πραγμάτων στήν Ἀλβανία καί τήν Ἑλλάδα κατά τόν ἀρχόμενο 19ο αἰώνα. Πέραν τῶν ἀναζητήσεων τῶν σχετικῶν μέ τήν ἐκστρατεία τοῦ Ξέρξη καί τήν τοποθεσία τῶν πόλεων πού μνημονεύονται στόν Πολύβιο καί τόν Στράβωνα, ἀντλοῦμε ἀναλυτικές καί συγκεκριμένες περιγραφές τῶν περιοχῶν πού ἐπισκέφτηκε μέ πολύτιμες λεπτομέρειες γιά τήν οἰκονομία τους. Οἱ πληροφορίες του εἶναι μοναδικές καί προέρχονται ἀπό ἐπιτόπια παρατήρηση τοῦ ἴδιου.

Μαρτυρίες γιά τήν περίοδο τῆς διακυβέρνησης τοῦ Ἀλῆ πασᾶ δίνουν καί ἄλλα περιηγητικά κείμενα καί ἀπομνημονεύματα. Ξεχωρίζουν αὐτά τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ G. Vaudoncourt²² καί τῶν Ἀγγλῶν περιηγητῶν Th.S. Hughes²³ καί τοῦ H. Holland.²⁴ Οἱ παραπάνω συγγραφεῖς δίνουν ἀξιόπιστες μαρτυρίες γιά τή μελέτη τῶν διαφόρων πλευρῶν τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιά τήν πολιτική βιογραφία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐνυπάρχουν σέ ἓνα ἀνώνυμο φυλλάδιο πού δημοσιεύτηκε στό Παρίσι τό 1820.²⁵

Στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα ὁ κύκλος τῶν πηγῶν ἀναφορικά

μέ τήν υπό εξέταση περίοδο ἔκλεινε στά περιηγητικά κείμενα. Διευρύνεται τίς ἐπόμενες δεκαετίες, ὅταν ἀπό τά ἀρχεῖα τοῦ Βατικανοῦ δημοσιεύονται ἀναφορές καθολικῶν ἱεραποστόλων πού ἔδρασαν στή Χειμάρα (παραθαλάσσια περιοχή τῆς Νοτίου Ἀλβανίας) στό τέλος τοῦ 18ου αἰώνα - ἀρχές τοῦ 19ου.²⁶ Παρέχουν πληροφορίες γιά τήν οἰκονομία, τήν κοινωνική κατάσταση, τήν κουλτούρα καί τόν καθημερινό βίο τῶν Νοτιοαλβανῶν ὄρεσίβιων.

Ἡ συνεισφορά τοῦ ἱστορικοῦ-ἔθνογραφικοῦ περιοδικοῦ Ἑπειρωτικά Χρονικά, πού ἐκδίδεται στά Γιάννενα ἀπό τό 1926 ἕως τό 1939, εἶναι ἐπίσης ἀνεκτίμητη. Ἐδῶ δημοσιεύονται ἐκκλησιαστικοί καί ἐπαρχιακοί κώδικες, ἀποσπάσματα ἀπό μοναστηριακά χρονικά καί ἐκκλησιαστικά βιβλία, τεκμήρια πού ἀνήκαν σέ διάφορα πρόσωπα τοῦ ἄμεσου περιβάλλοντος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

Στήν τελευταία ἔκδοση τεκμηρίων σχετικῶν μέ τήν ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατά τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα, ὑπό τήν ἐπιμέλεια τοῦ Ἰνστιτούτου Ἑθνικῆς Ἱστορίας τῶν Σκοπίων, ὑπάρχουν πολλά ἔγγραφα πού ἀφοροῦν στή διοίκηση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.²⁷ Αὐτά εἶναι σουλτανικά φιρμάνια, διαταγές τοῦ Ἀλῆ πασᾶ κ.ἄ.

Φτωχές εἶναι οἱ πηγές πού ἀφοροῦν στό πασαλίκι τῆς Σκόδρας. Ἀναφέρουμε τό χρονικό γιά τή δυναστεία τῶν Μπουσατλήδων,²⁸ τήν ἔκθεση πεπραγμένων τοῦ J.J. Tromelin, ἀξιωματικοῦ τοῦ Ναπολέοντα, μετά τό ἀνιχνευτικό ταξίδι του στή Βόρεια Ἀλβανία,²⁹ καθώς καί κάποια ἔγγραφα πού ἀναδίφησε στά γαλλικά ἀρχεῖα ὁ Σέρβος ἱστορικός Μ. Γαβρίλοβιτς.³⁰

Στή συνέχεια θά ἐπιχειρήσουμε μιά σύντομη ἀνασκόπηση τῶν μελετῶν πού ἐρμηνεύουν γενικά ἢ εἰδικά ζητήματα τῆς ἱστορίας τῶν δύο πασαλικίων, τά ὁποῖα στήν ἱστοριογραφία ἐξετάζονται ξεχωριστά.³¹ Ὅσον ἀφορᾶ τό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων, τό εἶδος τῶν δημοσιευμένων ἐργασιῶν πού ὑπερέχει εἶναι αὐτό τῆς βιογραφίας. Τά περισσότερα ἔργα ἔχουν γραφτεῖ ὑπό τήν ἐπίδραση τοῦ Rouquerville,³² καί τό ὕφος τους εἶναι περισσότερο λογοτεχνικό παρά ἐπιστημονικό. Μολαταῦτα ξεχωρίζουν δύο βιογραφίες. Ἡ μία ἀνήκει στό Σπυρίδωνα Ἀρα-

βαντινό και στηρίζεται σε ανέκδοτη εργασία του πατέρα του, Παναγιώτη 'Αραβαντινοῦ, ἐξαιρετικοῦ γνώστη τῆς 'Ηπείρου.³³ Ἡ μελέτη εἶναι πολύ καλά θεμελιωμένη. Ἐκτός τῶν σημειώσεων, ὁ συγγραφέας χρησιμοποιεῖ χειρόγραφα τεκμήρια γραμμένα ἀπό συγχρόνους τοῦ 'Αλῆ πασᾶ, τά ὅποια μέχρι τότε μόνο ἀποσπασματικά εἶχαν ἐκδοθεῖ. Ὁ συγγραφέας παρουσιάζει τήν πορεία ἀναρρίχησης τοῦ 'Αλῆ πασᾶ καί τήν πολιτική του σάν ἀπόρροια τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν τῆς σύγχρονης του πραγματικότητας, καί ὄχι μόνο σάν ἀποτέλεσμα τῶν προσωπικῶν του προτερημάτων. Παρότι τό ἔργο τοῦ 'Αραβαντινοῦ περιέχει μερικές ἀνακρίβειες καί λάθη, ἰδιαίτερα κατά τήν ἔκθεση τῶν γεγονότων πού σχετίζονται μέ τήν πρόιμη περίοδο τῆς καριέρας τοῦ 'Αλῆ πασᾶ, θεωρεῖται ἀπό τίς πιό σοβαρές βιογραφίες του.³⁴ Ἡ δεύτερη βιογραφία ἀνήκει στόν G. Remerand.³⁵ Ὡς πρός τό ἐπιστημονικό ἐπίπεδο ὑστερεῖ κατά πολύ τῆς πρώτης. Νά πῶς καθορίζει ὁ ἴδιος ὁ G. Remerand τούς λόγους συγγραφῆς τοῦ βιβλίου του: «Ὁ πασάς τῶν Ἰωαννίνων ἦταν ἥρωας καί δημιουργός τόσων μηχανορραφιῶν, ραδιοϋργιῶν, διαπραγματεύσεων, τυχοδιωκτισμῶν καί δραμάτων πάσης φύσεως, ὥστε ἡ βιογραφία αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ ἱστορία τῶν γεγονότων πού συνδέονται μ' αὐτόν νά ἔχουν συχνά τήν ἐλκυστικότητα μυθιστορήματος· καί ἀπό αὐτή τήν ἄποψη μποροῦν νά προκαλέσουν τό ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη».³⁶ Τό ἔργο, ἂν καί δέν διαφέρει ἀπό ἄλλες ψυχαγωγικοῦ τύπου ἐργασίες, βασίζεται σέ ἀδιαμφισβήτητα ἱστορικά γεγονότα. Ὁ συγγραφέας ἔχει χρησιμοποιήσει ὄχι μόνο δημοσιευμένες ἐργασίες, ἀλλά καί ἀρχεῖακό ὑλικό τῆς γαλλικῆς πρεσβείας στήν Κωνσταντινούπολη ἀπό τό 1794-1823, καί αὐτό προσδίδει στό ἔργο του ἐπιστημονική ἀξία. Δυστυχῶς, δέν μελέτησε στά γαλλικά ἀρχεῖα τήν πρίν τοῦ 1794 περίοδο, ἀλλά βασίστηκε στίς πληροφορίες τοῦ Rouqueville, τοῦ 'Αραβαντινοῦ καί τοῦ Müfid – πού εἶναι ἀνακριβεῖς σέ πολλά σημεία καί χρειάζονται κριτική ἐξέταση – γιά νά περιγράψει τήν πρόιμη περίοδο τῆς πολιτικῆς καριέρας τοῦ 'Αλῆ Τεπελενλή. Θά πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι ὁ G. Remerand εἶναι ἀρκούντως εὔπιστος στόν Rouqueville. Ἀκόμη, ἡ θεματική του εἶναι περιορισμένη καί ἀπό τήν ἄποψη

του είδους τῆς βιογραφίας. Τό ὑλικό ἀφορᾷ αὐστηρά τήν προσωπική ζωή του Ἀλῆ πασᾶ. Ἀρκεῖ νά ἀναφέρουμε ὅτι ἀπό τίς 282 σελίδες μόλις οἱ 8 ἀφιερώνονται στόν στρατό, τή διοίκηση καί τήν οἰκονομία του πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων:

Ἐπιμέρους θέματα ἀφορᾷ τό ἄρθρο του Ἑλληνα οἰκονομολόγου Α. Ἀνδρεάδη, πού πραγματεύεται τήν οἰκονομική πολιτική του Ἀλῆ πασᾶ.³⁷ Ὁ συγγραφέας μελετᾷ τόν προϋπολογισμό χωρίς νά θίγει κοινωνικά θέματα. Στηρίζεται στόν Ἀραβαντινό καί τά περιηγητικά κείμενα, πού ἐπισημαίνουμε ὅτι τά ἔχει ἀξιοποιήσει ἀνεπαρκῶς. Ὁ Ν. Πατσέλης³⁸ γράφει γιά τήν οἰκονομική πολιτική του Ἀλῆ πασᾶ μέ μεγαλύτερη εὐρύτητα. Χρησιμοποιεῖ ἐκτός τῶν ἄλλων καί στοιχεῖα δημοσιευμένα σέ ἑλληνικά περιοδικά. Ἐπικεντρώνει τήν προσοχή του κυρίως στό πρόβλημα τῶν θησαυρῶν του Ἀλῆ. Ἡ ἐργασία δημοσιεύεται τό 1936, σέ ἐπίκαιρη στιγμή, ὅταν προετοιμάζονται ἀνασκαφές στά Γιάννενα γιά νά ἀνακαλύψουν τούς κρυμμένους θησαυρούς του πασᾶ καί νά «λυθοῦν», μέσω αὐτῶν, τά τότε οἰκονομικά προβλήματα τῆς Ἠπείρου. Ὁ Ν. Πατσέλης πειστικά ἀποδεικνύει ὅτι τέτοιου είδους ὑπολογισμοί εἶναι ἀνεδαφικοί. Ὁ θησαυρός εἶχε ξοδευτεῖ καί ἀρπαγεῖ κατά τήν πολιορκία τῶν Ἰωαννίνων ἀπό τούς Τούρκους. Κατά τ' ἄλλα, ὁ συγγραφέας ἐπιφανειακά ἀναλύει τήν οἰκονομική πολιτική καί τήν ἐξηγεῖ μέ γνώμονα τήν ἀπληστία καί τίς φιλοδοξίες του Ἀλῆ. Δέν τίθεται κἀν τό θέμα γιά ποιόν ἦταν ὠφέλιμη αὐτή ἡ πολιτική ἐκτός ἀπό τόν ἴδιο. Ἀποδίδοντας τίς εὐρείας κλίμακας ἰδιοποιήσεις γαιῶν στήν ἀπληστία του πασᾶ, ἔρχεται σέ φανερό ἀντίθεση μέ τήν ἀλήθεια – ἀφοῦ οἱ ἰδιοποιήσεις γαιῶν εἶναι μιά διαδικασία πού ἀρχίζει πρὶν τήν ἄνοδο του Ἀλῆ πασᾶ στήν ἐξουσία καί ἔχει γενικευμένο χαρακτήρα στό εὐρωπαϊκό μέρος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Λείπουν μελέτες πού νά καταπιάνονται μέ τήν ἀγροτική πολιτική. Σημαντική εἶναι ἡ ἐργασία του γνωστοῦ Ἑλληνα ἠπειρωτολόγου Ι. Λαμπρίδη Ἠπειρωτικά Ἱστορικά Μελετήματα.³⁹ Εἶναι συλλογή δοκιμίων γραμμένων στή δεκαετία του 1880, πού τό καθένα τους ἀφιερώνεται σέ κάποια περιοχή τῆς Ἠπείρου ἢ σέ κάποιο γενικό πρόβλημα τῆς ἱστορίας της. Στηρίζεται σέ πηγές τοπικοῦ χαρακτήρα⁴⁰ καί

προσφέρει χρήσιμο υλικό πού ἀφορᾶ στήν ἀγροτική πολιτική τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, στόν ὁποῖο ἀναφέρεται καί εἰδικά.

Φτωχή εἶναι ἡ βιβλιογραφία ἡ ἀφιερωμένη στό πασαλίκι τῆς Σκόδρας, καί πού, μάλιστα, νά ἀφορᾶ ὅλη τήν περίοδο ὑπαρξῆς του (1756-1831). Κάποια ἔργα πραγματεύονται τήν πió γνωστή φιγούρα ἀπό τούς διοικητές του, αὐτή τοῦ Μαχμούτ Μπουσατλῆ. Γράφουν κυρίως Σέρβοι καί Γιουγκοσλάβοι ἱστορικοί. Ὁ Σέρβος ἱστορικός Τζ. Τόμιτς ἀντλεῖ τό υλικό του ἀπό τά βενετικά ἀρχεῖα καί ἐξετάζει τήν πρόωμη περίοδο διακυβερνήσεως τοῦ Μαχμούτ Μπουσατλῆ.⁴¹ Ὁ συγγραφέας, παρά τόν τίτλο τοῦ ἔργου του, ἐκθέτει τή δράση τοπικῶν ἀρχόντων στή βενετική Ἀλβανία, σέ σχέση μέ τήν ἀπειλή πού ἀντιπροσώπευε ἡ δύναμη τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας γιά τίς Ἀρχές τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἀγίου Μάρκου. Ὄταν, δέ, πραγματεύεται ἄμεσα τήν ἱστορία τοῦ πασαλικίου, δέν ξεχωρίζει γιά τήν πιστότητα τῶν στοιχείων του. Ὁ Τόμιτς συγκέντρωνε υλικό καί γιά ἐπόμενη χρονική περίοδο, ὑπολογίζοντας προφανῶς νά συνεχίσει τή μελέτη του. Τό ἔργο του συνέχισε ὁ Μαυροβούνιος ἱστορικός Μπ. Πέτκοβιτς,⁴² ὁ ὁποῖος ἀξιοποίησε τό πολύτιμο ἀρχεῖο τοῦ Bulini, Ἰσπανοῦ πρέσβη στήν Κωνσταντινούπολη, πού φυλάσσεται στήν Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τῆς Σερβίας.⁴³ Ὁ Πέτκοβιτς συστηματικά ἀναλύει καί ἐκθέτει τήν ἱστορία τῆς ὕστερης περιόδου τῆς διοικήσεως τοῦ Μαχμούτ Μπουσατλῆ. Τήν ἀξία τοῦ ἔργου μειώνει ἡ μονομερής ἀναφορά στήν πολιτική ἱστορία, χωρίς νά συνδέεται μέ τήν κοινωνικο-οικονομική καί πολιτική κατάσταση τῆς Ἀλβανίας καί τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας γενικότερα. Ἀλλά ἔργα Γιουγκοσλάβων συγγραφέων ἔχουν πió ἰδιαίτερο χαρακτήρα, καί ἡ ἀξία τους ἔγκειται στό ὅτι φέρνουν στό φῶς νέα στοιχεῖα.⁴⁴ Τό ἄρθρο τοῦ Μαυροβούνιου ἱστορικοῦ V. Vinever «Ἡ Ναυτιλία τοῦ Δούλτσινου κατά τόν XVIII αἰῶνα»⁴⁵ ἀφιερώνεται στή μελέτη τῆς οἰκονομίας αὐτῆς τῆς παραθαλάσσιας πόλης καί σέ γενικότερα ζητήματα τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Μπουσατλῆ. Ὁ συγγραφέας ὑπογραμμίζει τή φροντίδα τοῦ Μαχμούτ γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς ναυτιλίας, καί τονίζει τόν ἀρνητικό ρόλο τῶν συνεχῶν πολέμων στήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τοῦ πασαλικίου.

Ὁ συγγραφέας χρησιμοποιεῖ βενετικές, δαλματικές, μποκελσικές κ.ἄ. ἀδημοσίευτες πηγές.

Ἡ ἀλβανική ἱστοριογραφία δέν ἔχει κάνει ἀντικείμενο εἰδικῆς μελέτης τήν ἱστορία τῶν δύο πασαλικίων, παρότι σέ μιά σειρά ἄρθρων πού ἀφοροῦν στήν κοινωνικο-οικονομική πολιτική καί πολιτιστική ἱστορία τῆς Ἀλβανίας⁴⁶ δημοσιεύονται νέα στοιχεῖα σχετικά μέ τήν τότε ἀλβανική πραγματικότητα.

Οἱ Ρῶσοι ἱστορικοί ἔχουν μελετήσει συναφή θέματα. Κεφαλαιῶδες εἶναι τό ἔργο τοῦ καθηγητῆ Α.Φ. Μίλερ γιά τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία τῶν ἀρχῶν τοῦ ΧΙΧ αἰῶνα.⁴⁷ Ἡ Α.Μ. Στανισλάφσκαγια, στήν πάρα πολύ ἀξιόλογη ἐργασία της γιά τήν ἐξωτερική πολιτική τῆς Ρωσίας στό φθίνοντα 18ο - ἀρχόμενο 19ο αἰῶνα,⁴⁸ ἀναφέρεται ἀρκετά στήν πολιτική τῆς Ρωσίας ἀπέναντι στήν Ἑλλάδα.

Ὁ συγγραφέας θεωρεῖ καθῆκον του νά ἐκφράσει τίς εἰλικρινεῖς εὐχαριστίες του στούς ἐπιστημονικούς συνεργάτες τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας καί τῶν ἄλλων Ἰνστιτούτων τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Ρωσίας, πού ἐξέφρασαν τίς κριτικές παρατηρήσεις τους γιά τό σύνολο τῆς μελέτης ἢ γιά ὀρισμένα μέρη της.

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς

1. Ὡστόσο, οἱ προξενικές ἐκθέσεις εἶναι γιά κάποια χρόνια ἀποσπασματικές ἢ λείπουν ἐντελῶς. Γιά τό 1802 ἕως τό 1807 τά κενά ἀναπληρώνουν οἱ ἐκθέσεις τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ τσάρου στήν Ἰόνιο Πολιτεία κόμη Γ.Δ. Μοτσενίγκο πρὸς τήν Πετρούπολη καί ἡ ἀλληλογραφία του μέ τή ρωσική πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη.

2. Πρακτικά ὁ Γ. Φλώρης ζοῦσε περισσότερο στά Γιάννενα παρά στήν Ἄρτα.

3. Ἀναφερόμαστε κυρίως στόν ταγματάρχη Λ. Σωτήρη, ὁ ὁποῖος κατά τό 1788-1789 στρατολογεῖ ἐθελοντές ἀπό τήν Ἥπειρο γιά τόν ρωσικό στόλο, καί στόν Ι. Ολιβιέγι, πού τό 1788 διεξήγε διαπραγματεύσεις μέ τόν Μαχμούτ πασά.

4. Οἱ περισσότεροι ἀπό αὐτούς δέν γνωρίζουν καλά τή ρωσική καί οἱ ἐκθέσεις τους, ἐκτός ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, εἶναι γραμμένες στή γαλλική, ἰταλική ἢ νεοελληνική γλώσσα. Πολύ μικρό μέρος αὐτῶν μεταφράστηκε τότε ἀπό τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων. Τά παραθέματα τῆς παρουσίας ἐργασίας εἶναι ἀπό τή ρωσική μετάφραση κατ' ἀντιπαραβολή μέ τό πρωτότυπο.

5. Ἀρχεῖο Ἐξωτερικῆς Πολιτικῆς τῆς Ρωσίας (στό ἐξῆς ΑΕΠΡ), Γραμματεία, φάκ. 7803, Description de l'Albanie. Συντάχτηκε τό 1805 ἀπό τόν Ι. Μπιτσιλῆ γιά τόν Ρῶσο πρέσβη στή Βιέννη κόμη Α.Κ. Ραζουμόφσκι. Ὁ Ι. Μπιτσιλῆς εἶναι Ἀλβανός πού ὑπηρετοῦσε, ὅπως καί ἄλλα μέλη αὐτῆς τῆς οἰκογένειας, στά ρωσικά προξενεῖα τῆς Ἀλβανίας καί τῆς Ἑλλάδας. Ἀργότερα ἡ περιγραφή αὐτή συμπεριλήφθηκε στό χειρόγραφο βιβλίο *Caractère des Albanois et des habitants des isles Ioniques*, Λονδίνο, 1814, πού φυλάσσεται στό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας, Τμῆμα Πετρούπολης (Βοροντσόφ, φάκ. 745).

6. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 54, φφ. 238-239, Descrizione del Dominio di Rumeli Valsi (Valesi) ossia Pascia di Scutari; Descrizione del Dominio de Pascia di Beratti, Σεπτέμβριος 1806. Συγγραφέας εἶναι ὁ Ρῶσος πρόξενος στήν Αὐλώνα Ζ. Μπιτσιλῆς.

7. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7809, Renseignements sur les gouvernements d'Albanie, 17 Ιανουαρίου 1811. (Στή μελέτη ὅλες οἱ ἡμερομηνίες δίνονται μέ τό νέο ἡμερολόγιο). Ὁ συγγραφέας εἶναι ἄγνωστος.

8. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 1608, φφ. 23-24, Information. (Παράρτημα στήν ἀναφορά τοῦ γενικοῦ πρέσβη στή Σμύρνη Ρ. Ferrieri πρὸς τόν σύμβουλο τῆς Αἰκατερίνης Β', Α.Α. Μπεζμπαρόντο, 26 Δεκεμβρίου 1785).

9. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 2243, Details pour faire connaitre Ali Pacha (βλ. Παράρτημα ἀρ. 4). Δέν ἀναγράφεται ἡμερομηνία παρά μόνο στό φάκελο, τό 1792. Ἐπίσης εἶναι ἀνυπόγραφο. Τά γεγονότα στά ὁποῖα ἀναφέρεται εἶναι μέχρι τό 1791. Κυρίως πηγή, προφανῶς, εἶναι

τό σημείωμα (nota) για τόν Ἀλή πασά, γραμμένο στά ἰταλικά, που φυλάσσεται στό Ἀρχεῖο τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ στήν Πετρούπολη. (Κεντρικό Κρατικό Ἀρχεῖο Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ, στό ἐξῆς ΚΚΑΠΝ, 239, φάκ. 29, φφ. 100-101). Τό σημείωμα εἶναι ἀνυπόγραφο καί χωρίς ἡμερομηνία. Εἰκάζεται ὅτι τό ἔγραψε ὁ γενικός Ρῶσος πρόξενος στήν Ἀλβανία Π. Μπιτσιίλης, ὄχι ἀργότερα ἀπό τό 1791. Περιέχει πολύτιμες πληροφορίες γιά τήν πρόωμη περίοδο τῆς πολιτικῆς καριέρας τοῦ Ἀλή πασᾶ.

10. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5018, φφ. 160-170, *Mémoire raisonné sur l'état présent des affaires de l'Épire et sur la conduite d'Aly-Pacha envers nous et sa Cour*, 7 Μαΐου 1805 (βλ. Παράρτημα ἀρ. 2). Συγγραφέας εἶναι ὁ Γ. Φλώρης.

11. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7804, *Notice sur Aly Pacha*, (βλ. Παράρτημα ἀρ. 1) Αὐγούστος 1807, ὁ μαρκήσιος Mesmon πρὸς τό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας.

12. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, *Notions sur Aly Pacha* (βλ. Παράρτημα ἀρ. 3). Τό ἔγραψε ὁ Ι. Καποδίστριας ὄχι νωρίτερα τοῦ 1810 καί ὄχι ἀργότερα τοῦ 1812.

13. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, 2η ἐκδοση, Παρίσι, 1826-1827, τ. 1-6.

14. F. ROUQUEVILLE, *Histoire de la régénération de la Grèce*, Παρίσι, 1824, τ. 1-4.

15. H. DEHERAIN, «Une correspondance inédite de François Rouquerville». *Revue de l'histoire des colonies françaises*, Παρίσι, 1921, N° 3, σ. 67.

16. W. LEAKE, *An historical outline of the Greek revolution*, Λονδίνο, 1826, σ. 203.

17. R.A. DAVENPORT, *The life of Ali Pacha of Tepeleni, vizier of Epirus*, Λονδίνο, 1837, σσ. 54, 304-305· Σ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Ἱστορία Ἀλή πασᾶ τοῦ Τεπελενλή, ἐν Ἀθήναις, 1895, σ. 28· Ε. ΦΩΤΙΑΔΗΣ, «Συμβολή εἰς τήν περί τοῦ Θανάση Βάγια Ἔρευναν», Ἡπειρωτικά Χρονικά, Ἰωάννινα, 1926, σσ. 307-308.

18. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 1, σσ. 315, 379.

19. Γιά τή βιογραφία τοῦ W.M. Leake, βλ. J.H. MARSDEN, *A brief memoir of the life and writings of the lieutenant-colonel William Martin Leake*, Λονδίνο, 1864.

20. *Ibid.*, σσ. 16-17.

21. W.M. LEAKE, *Travels in the northern Greece*, Λονδίνο, 1835, τ. 1-4. Νωρίτερα εἶχε ἐκδοθεῖ τό ἔργο του *Researches in Greece*, London, 1814, ἀφιερωμένο στήν ἱστορική γεωγραφία καί τή γλωσσολογία. Παραθέτει μελέτη τῆς ἀλβανικῆς γραμματικῆς καί λεξικό τῆς ἀλβανικῆς γλώσσας.

22. G. VAUDONCOURT, *Memoirs on the Ionian Islands... including the life and character of Ali Pacha, the present ruler of Greece*, Λονδίνο, 1816.

23. Th.S. HUGHES, *Voyage à Janina en Albanie par la Sicile et la Grèce*, Παρίσι, 1821, τ. 1-2.

24. H. HOLLAND, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc during the years 1812 and 1813*, Λονδίνο, 1815.
25. [J. BESSIER], *Mémoire sur la vie et la puissance d'Ali Pasha, visir de Janina*, Παρίσι, 1820. Στόν γαλλικό λογοτεχνικό ὄδηγό τό φυλλάδιο ἀποδίδεται στόν Rouqueville (*France Litteraire*, Paris, 1835, τ. 7, σ. 315). Ἐντούτοις στό βιογραφικό σημείωμα γιά τόν Rouqueville (*Biographie universelle*, τ. 34, σ. 229) ἀποδίδεται στόν J. Bessier, σημαίνοντα ὑπάλληλο τῆς Γαλλικῆς Διοικήσεως στά Ἐπτάνησα κατά τή δεύτερη κατοχή τους ἀπό τή Γαλλία. Φαίνεται ὅτι τό φυλλάδιο σωστά ἀποδίδεται στόν J. Bessier· μολονότι εἶναι γραμμένο σέ ἐχθρικό πρὸς τόν Ἄλῆ πνεῦμα, διαφέρει ὡς πρὸς τόν τρόπο ἐκθέσεως καί ἐρμηνείας ἀπό αὐτόν τοῦ Rouqueville.
26. E. LEGRAND, «Lettre inédite du R.U. Jeane de Camillis de Chio sur la mission de "La Chimère"», *Revue de l'Orient Chrétien*, Παρίσι, 1899, τ. 4· C. KARALEVSKI, «Le Missione Greco-Cattolica della Cimarra nell'Epiro nei secoli XVI-XVII», *Bessarione. Pubblicazione periodica di studi orientali*, Ρώμη, 1910-1911, N° 117-118, 1912, N° 120, 1913, N° 123· N. BORGIA, «I monaci basiliani d'Italia in Albania». Τό πρῶτο μέρος αὐτῆς τῆς ἐργασίας δημοσιεύτηκε στό *Studi Albanesi*, 1932-1936, ἐνῶ τό δεύτερο μέρος ἐκδόθηκε ὡς βιβλίο στή Ρώμη τό 1942.
27. *Turski Documenti za Makedonskata Istorija*, Σκόπια, 1951-1958, τ. 1-5.
28. «Kronikë mbi Mahmut Pashën, Brahim Pashën e Mustaf Pashën», *Hylli i Dritës*, Σκόδρα, 1930, N° 1, 2.
29. J.J. TROMELIN, «Itineraire d'un voyage fait dans la Turquie d'Europe d'après les ordres de S.E. le general en chef Marmont duc de Raguse etc., par un officier d'état-major de l'armée de Dalmatie dans l'automne de 1807», *Revue des études napoleoniennes*, Παρίσι, 1917-1918, τ. 12-13.
30. M. GAVRILOVICH, *Ispisi iz pariskih archiva*, Βελιγράδι, 1904.
31. Μοναδική ἐξαίρεση, γνωστή σ' ἐμᾶς, εἶναι ἡ ἐργασία τῆς Dora d'Istria καί ἀποτελεῖται ἀπό δύο δοκίμια, ἓνα ἀφιερωμένο στόν Μπουσατλή καί ἓνα στόν Ἄλῆ πασά.
32. Παραδείγματος χάρη: *The Life of Ali Pasha of Janina*, Λονδίνο, 1823· A. BEAUCHAMP, *Vie d'Ali Pasha, visir de Janina*, Παρίσι, 1822· G. ALCANI, *Biographie des Wesirs Ali-Pacha von Janina*, Βιέννη, 1825· W. PLOMER, *Ali the Lion*, Λονδίνο, 1936· S. CHRISTOWE, *The Lion of Janina*, N.Y., 1941.
33. Σ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, ἐν Ἀθήναις, 1856-1857, τ. 1-2.
34. Ἡ μετάφραση τοῦ ἔργου στά ἄλβανικά ἔχει μεγάλη ἀξία, γιατί ὁ μεταφραστής, ὁ Ἄλβανός ἱστορικός I.M. Qafëzezi, συμπληρώνει τήν ἐργασία τοῦ Ἑλληνα ἱστορικοῦ μέ ὑλικό ἀπό τό ἄλβανικό φολκλόρ.
35. G. REMERAND, *Ali de Tepelen, Pacha de Janina (1744-1822)*, Παρίσι, 1928.
36. *Ibid.*, σ. 7.

37. A. ANDREADES, «Ali Pacha de Tepelen, economiste et financier», *Revue des etudes grecques*, Παρίσι, τ. XXV.

38. Ν. ΠΑΤΣΕΛΗΣ, *Η Οικονομική Πολιτική και ο Πλούτος του 'Αλή Πα-σα τῶν 'Ιωαννίνων*, 'Αθήναι, 1936.

39. Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *'Ηπειρωτικά 'Ιστορικά Μελετήματα*, 'Αθήναι, 1904. 'Ο καθηγητής τῆς τουρκικῆς καί τῆς ἀλβανικῆς ἱστορίας F. Babigner χαρακτήρισε τὴν ἐργασία τοῦ Λαμπρίδη «πραγματικό θησαυρό» γιὰ τὴ μελέτη τῆς 'Ηλείου (F. BABIGNER, *Rumelische Streifen*, Βερολίνο, 1938, σ. 8).

40. 'Ο Ι. Λαμπρίδης πολὺ συχνὰ ἀναφέρεται στὸν W.M. Leake, πού φαίνεται νὰ ἐκτιμᾷ ἰδιαίτερα καί τὸν χαρακτηρίζει «συγκεκριμένο» καί «λακωνικό» (Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *'Ηπειρωτικά...*, τχ. 1, σ. 42).

41. J. TOMICH, «Mahmud-Bushatlija-pasha-skadarski. Prvi period njegova rada (1784-1786)», *Glas Srpske kraljevske Akademije u Beogradu*, Βελιγράδι, 1908, τ. 76.

42. Β. ΡΕΤΚΟΒΙΧ, «Mahmud pasha Bushatlija od 1787-1786 godine. Prilog za jednu monografiju», *Istoriski zapisi*, Τσετίνη, 1957, Ν° 1-2.

43. 'Η 'Ισπανία ἐκείνη τὴν ἐποχὴ διατηροῦσε σχέσεις μέ τὴ Βόρειο 'Αλβανία.

44. Β. ΤΧΟΡΟΒΙΧ, «Pohod Mahmut-pashe Bushatlije protiv Pashtrovi-cha», *Spomenik*, Βελιγράδι, 1938, τ. 87· Α. ΛΑΙΝΟΒΙΧ, «Frantsuska shtampa o Mahmude-pashi Bushatliji i Tsrnoi Gori s kraja XVIII bijeka», *Istoriski zapisi*, Τσετίνη 1955, Ν° 1-2· Ch. ΜΙΛΟΒΙΤΧ, «Mahmut-pashine mletachkih dokumenta», *Istoriski zapisi*, 1958, Ν° 1-2.

45. V. VINEVER, «Pomorstvo Ultsina u XVIII veku», *Istorijski zapisi*, Τίτογκραντ, 1963, τ. 1, σσ. 51-69.

46. *Buletin i Universitetit Stetëror të Tiranës, Seria shkencat shoqërore*, Tiranë. Μέχρι τὰ μέσα τοῦ 1957 τὸ περιοδικό ὀνομαζόταν *Buletin për shkencat shoqërore* (στό ἔξῃς *Buletin...*).

47. A.F. MILLER, *Mustafa Pasha Bairaktar*, Μόσχα-Λένινγκραντ, 1947.

48. A.M. STANISLAVSKAJA, *Russko-angliiskie otnoshenija i problemi Sredizemnomor'ja (1798-1807)*, Μόσχα, 1962.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ρ Ω Τ Ο

Ἡ Κοινωνική, Οἰκονομική καί Πολιτική Κατάσταση τῆς Ἀλβανίας κατά τό Δεύτερο Μισό τοῦ 18ου Αἰῶνα

ΤΟ 1785 ΔΙΟΡΙΖΕΤΑΙ ΓΕΝΙΚΟΣ ΠΡΟΞΕΝΟΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΣΤΗΝ Ἀλβανία καί τή Χειμάρρα ὁ ἀλβανικῆς καταγωγῆς Πάνος Μπιτσίλης. Ὄταν τό καλοκαίρι τοῦ 1786 φτάνει στήν Ἄρτα, τήν ὁπρία εἶχε ἐπιλέξει ὡς τόπο διαμονῆς του, γράφει στόν Μπουλγκάκοφ, τόν Ρῶσο πρέσβη στήν Τουρκία:

Ἐχοντας ὑπόψη τό μέγεθος τῆς χώρας τῆς ὁποίας διορίσθηκα γενικός πρόξενος, νομίζω ὅτι θά πρέπει νά διορισθοῦν ὑποπρόξενοι στίς ἀκόλουθες περιοχές: στό Μεσολόγγι τῆς Πρέβεζας,¹ στά Γιάννενα, στόν κόλπο τῆς Αὐλώνας, στό Δυρράχιο καί τή Σκόδρα.²

Ἀπό τό παραπάνω παράθεμα φαίνεται ὅτι ὁ Μπιτσίλης ἐννοοῦσε ὡς Ἀλβανία τήν εὐρεία περιοχή (τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου), ἀπό τό Μαυροβούνιο ὡς τήν Πελοπόννησο.

Τήν ἐποχή ἐκείνη δέν ὑπῆρχε ἀκόμη κοινά ἀποδεκτός ὀρισμός τοῦ γεωγραφικοῦ ὅρου Ἀλβανία. Οἱ περισσότεροι σύγχρονοι συγγραφεῖς τοποθετοῦν τό νότιο σύνορο τῆς χώρας στόν Ἀμβρακικό κόλπο. Ἄλλοι, ὅπως ὁ Π. Μπιτσίλης, συμπεριλαμβάνουν καί τήν Ἀκαρνανία στήν Ἀλβανία.³ Ὁμοφωνία

δέν υπάρχει οὔτε γιά τά βόρεια σύνορα. Ὁ A. Masci⁴ ὀρίζει τόν Δρεῖνο ποταμό σάν βόρειο ὄριο καί ἀφήνει ἐκτός συνόρων ὀλόκληρη τήν περιοχή τῆς Σκόδρας, ἐνῶ ὁ Γάλλος διπλωμάτης F. Beaujour τό ἐπεκτείνει μέχρι καί τό Μαυροβούνιο.⁵ Ὅσον ἀφορᾷ στό γεωγραφικό πλάτος τῆς χώρας, οἱ ἀντιλήψεις ἦταν συγκεχυμένες, ἐπειδή δέν εἶχαν ἐξερευνηθεῖ καθόλου οἱ ἀνατολικές περιοχές. Ἡ ἀπουσία ἀκριβοῦς ὀρισμοῦ ὀδηγοῦσε συχνά τούς συγχρόνους νά ὀνομάζουν ὀλόκληρη τή χώρα ἢ κάποιες περιφέρειές της μέ τήν ὀνομασία γειτονικῶν περιοχῶν. Γιά παράδειγμα, τό νοτιοανατολικό μέρος συμπεριλαμβάνεται στή Μακεδονία, καί συμβαίνει συχνά ὁ ὄρος αὐτός νά εἶναι συνώνυμος τοῦ ὄρου Ἰλλυρία.⁶ Ἡ χώρα πολλές φορές ὑποδιαιρεῖτο σέ Ἰνω καί Κάτω ἢ σέ Ἰλλυρία καί Ἰπειρο. Ἡ περιοχή βόρεια τοῦ Δυρραχίου εἶναι ἢ Ἰλλυρία καί νότια ἢ Ἰπειρος· κάποτε τό μεταξύ τους ὄριο μεταφέρεται νοτιότερα, μέχρι τόν ποταμό Βιώσα (Ἰᾶος). Ἡ Ἰπειρος διακρινόταν ἐπίσης σέ Παλιά καί Νέα. Νότια ἀπό τή Χειμάρρα εἶναι ἢ Παλιά Ἰπειρος καί βόρεια ἢ Νέα. Ὁ ὀρισμός Ἰνω Ἰλλυρία ἀντιστοιχεῖ στή σημερινή Ἰλλυρία, ἐνῶ ἢ Κάτω Ἰλλυρία περίπου συμπίπτει μέ τή σημερινή Ἰπειρο. Ἡ σύγχυση αὐτή στούς ὄρους δυσκολεύει πάρα πολύ τήν ἀνάγνωση σύγχρονων γραπτῶν πηγῶν. Δύσκολο ἔως ἀδύνατο μερικές φορές νά προσδιοριστεῖ ποιοί ὀνομάζονται Ἰλλυριοί, Μακεδόνες, Ἰλλυριοί, Ἰπειροῦτες. Στόν ἀρχόμενο 19ο αἰῶνα κάποιιοι περιηγητές, βασισμένοι σέ ἐθνολογικά κριτήρια, ὀρίζουν ἀκριβέστερα τόν ὄρο Ἰλλυρία. Διακρίνουν δύο μεγάλες ὀμάδες Ἰλλυριῶν μέ βάση τίς γλωσσικές διαφορές: τούς βόρειους Ἰλλυριούς ἢ Γκέγκηδες, καί τούς νότιους ἢ Τόσκηδες. Οἱ Γκέγκηδες κατοικοῦν στήν περιοχή ἀπό τόν ποταμό Σκούμπε μέχρι τό Μαυροβούνιο καί τήν τότε βενετική Ἰλλυρία, ἐνῶ οἱ Τόσκηδες μεταξύ τοῦ Σκούμπε καί τοῦ ποταμοῦ Βιώσα. Ἐκτός τῶν Τόσκηδων καί μεταξύ τῶν Ἰλλυριῶν τῆς νότιας περιοχῆς ξεχωρίζουν ἀκόμη δύο ὀμάδες: οἱ Λιάπηδες καί οἱ Τσάμηδες. Οἱ πρῶτοι ἐπιχωριάζουν στήν περιοχή μεταξύ Αὐλώνας, Τεπελενίου, Ἀργυροκάστρου, Δέλβινου καί ἀκτῆς τῆς Ἀδριατικῆς· νότια τῶν Λιάπηδων κατοικοῦν οἱ Τσάμηδες.⁷ Οἱ περιηγητές πού ἐπισκέφτηκαν τήν πε-

ριοχή στις αρχές του 19ου αιώνα θεωρούν νότιο όριο της συμπαγούς έποίκισης των Άλβανών τά βουνά του Σουλίου.⁸ Στην Άλβανία ζούν επίσης Έλληνες, Σλάβοι, Βλάχοι, Έβραίοι, Τσιγγάνοι. Βλάχικο πληθυσμό, μόνιμα εγκατεστημένο, βρίσκουμε κυρίως στην πόλη Μοσχόπολη, ενώ υπάρχουν και οι νομάδες πού περιφέρονται μέ τά κοπάδια τους μέχρι την Πίνδο και τίς διακλαδώσεις της. Τό πρόβλημα του τουρκικού πληθυσμού δέν είναι επαρκώς μελετημένο. Αναμφίβολα, μικρός αριθμός Τούρκων εγκαταστάθηκε στην περιοχή μετά την όθωμανική κατάκτηση. Τούς πρώτους αιώνες, όταν ακόμη ήταν ισχυρή ή κεντρική διοίκηση της Αυτοκρατορίας, ό σουλτάνος έστελνε έδω υπαλλήλους του. Είναι δύσκολο, όμως, νά αποφανθοῦμε για τό αν υπήρχε μόνιμα εγκατεστημένος τουρκικός πληθυσμός. Μπορούμε νά υποθέσουμε ότι οι Τούρκοι πού εγκαθίστανται, ζώντας σέ συμπαγές άλβανικό περιβάλλον, άφομοιώνονται όταν αναμιγνύονται μέ τούς Άλβανούς μουσουλμάνους.

Συστηματικές απογραφές επί Όθωμανικής Αυτοκρατορίας δέν υπάρχουν, και αυτό καθιστά αδύνατο τόν ακριβή υπολογισμό του πληθυσμού της περιοχής. Ακόμη και οι κατά προσέγγιση εκτιμήσεις, πού αναφέρουν οι περιηγητές και οι γεωγράφοι, χρειάζονται κριτική μελέτη προκειμένου νά χρησιμοποιηθούν, ακριβώς επειδή επικρατεί σύγχυση στον όρο Άλβανία.

Η πιο ακριβής καταμέτρηση φαίνεται νά είναι εκείνη πού έγινε στις αρχές του 19ου αιώνα, σύμφωνα μέ την όποια ό πληθυσμός ανέρχεται σέ ένα εκατομμύριο.⁹ Στην άγροτική οικονομία είναι άπασχολημένο τό μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων. Οι όρεσίβιοι έχουν ως κύρια πηγή έσόδων την κτηνοτροφία. Δυστυχώς, οι πληροφορίες για την οικονομία των όρεινων περιοχών κατά τόν 18ο αιώνα είναι λιγοστές. Φαίνεται ότι ή πιο σημαντική περιουσία των όρεσίβιων είναι τά πολυάριθμα κοπάδια αίγοπροβάτων. Για παράδειγμα, οι κάτοικοι του χωριού Μπετζίστι (περιοχή Τεπελενίου), πού αριθμεί 150 νοικοκυριά, έχουν 30.000 κεφάλια αίγοπροβάτων.¹⁰ Η κτηνοτροφία διεξάγεται μέ πολύ πρωτόγονες μεθόδους. Προκειμένου οι κτηνοτρόφοι νά εξασφαλίσουν τροφή στά κοπάδια τους τά οδηγούν μακριά, σέ μεγάλες αποστάσεις. Ο W. Leake αναφέρει ότι, τόν

Δεκέμβριο του 1804, συνάντησε στά έρειπια του φρουρίου Σαράντα βοσκούς μέ τά κοπάδια τους, πού είχαν εγκαταλείψει τά χιονισμένα βουνά μαζί μέ τίς οίκογένειές τους γιά άνεύρεση βοσκής. «Τέτοιες ήταν οί συνήθειες τών όρεσίβιων τής Βόρειας Έλλάδας», παρατηρεϊ ό Άγγλος περιηγητής.¹¹ Η προφορική παράδοση μαρτυρεϊ ότι οί όρεσίβιοι πολύ συχνά συνδύαζαν τήν κτηνοτροφία μέ τή γεωργία, καλλιεργώντας τόν όρεινό χώρο μέ βρώμη, κριθάρι, καλαμπόκι. Αναλυτικότερες πληροφορίες έχουμε γιά τήν οίκονομία τών γεωργικών περιοχών. Δημητριακά, φρούτα, λαχανικά παράγονται στήν πεδιάδα τής Ζάντριμα, πού έκτείνεται από τό Άλέσιο μέχρι τή Σκόδρα. Ο Ζ. Μπιτσιίλης, πού τό 1806 ταξίδεψε στήν περιοχή, άποκαλεϊ τήν Ζάντριμα «έξαισία πεδιάδα».¹² Ο καθολικός ιεραπόστολος F. Bardhit, τόν 18ο αϊώνα τήν περιγράφει: «πανέμορφη [...] έχει εύφορότατα έδάφη, όπου φύονται κυριολεκτικά όλα, και ιδιαίτερα σάρι, κεχρί, σύκα, άχλάδια, δαμάσκηνα, ρόδα, πεπόνια, καρπούζια, μαρούλια, τσικόρι, σκόρδα, κρεμμύδια και ότιδήποτε άλλο χορταρικό ή λαχανικό βλασταίνει μέ τή θέληση του Θεού». Τήν έποχή πού γράφει ό F. Bardhit, τή Ζάντριμα κατοικούν περίπου 30.000 άνθρωποι συνοικισμένοι σέ 30 χωριά.¹³ Στο κέντρο τής Άλβανίας, ή εύφορη κοιλάδα τών Τιράνων καλλιεργεϊται μέ καλαμπόκι και ρύζι, ένω οί γύρω λόφοι είναι σκεπασμένοι από άμπέλια και έλιές.¹⁴ Στο νότο ύπάρχει ή κοιλάδα τής Μουζακιās και τής Δρυϊνουπόλεως (Άργυροκάστρου). Στήν πιό μεγάλη άλβανική πεδιάδα, αυτή τής Μουζακιās, καλλιεργοῦσαν καλαμπόκι και σάρι, και κατά τούς θερμοῦς καλοκαιρινούς μήνες έβοσκαν τά μεγάλα κοπάδια στίς πλαγιές του Τομόρι. Από τά πρόβατα παρήγαν βούτυρο και τυρί. Επίσης, τό βόδια πού έξέθρεφαν έδω τά προμήθευαν σέ όλη τήν Άλβανία και τήν Έλλάδα.¹⁵ Τή μεγαλύτερη πυκνότητα άγροτικού πληθυσμου παρουσιάζει ή κοιλάδα τής Δρυϊνουπόλεως.¹⁶ Η έργασία πολλών γενεών μετέτρεψε τήν κοιλάδα σέ μία από τίς πιό άνεπτυγμένες περιοχές τής χώρας. «Η κοιλάδα τής Δρυϊνουπόλεως ή του Άργυροκάστρου», έγραφε ό H. Holland, «είναι έξαιρετικά εύφορη σέ όλη της τήν έκταση, και, χάρη στήν εργατικότητα πολλών ανθρώπων, έπιτεύχθηκε έδω ύ-

ψηλό επίπεδο αγροτοκαλλιέργειας. Γενικά, ή καλλιέργεια του έδάφους ξεχωρίζει χάρη στη φροντισμένη εργασία». ¹⁷ Οί αγρότες καλλιεργούν κυρίως δημητριακά, ρύζι και καπνό. Επίσης παράγουν πολλά σιτηρά, και σημαντικό μέρος της σοδειάς μεταφέρεται στα παράλια προς έξαγωγή. Ο καπνός είναι πολύ όνομαστός, θεωρείται δέ ο καλύτερος της Άλβανίας. Τά κοπάδια αποδίδουν μεγάλες ποσότητες μαλλιού, από τό όποιο παράγουν μάλλινα ύφάσματα. ¹⁸

Η φυσική οίκονομία κυριαρχεί. Η τοπική παραγωγή ίκανοποιεί όλες τίς βασικές ανάγκες του πληθυσμού. Η εργασία κάθε αγροτικής οίκογένειας, κατά τήν έκφραση του Μαγχ, είναι «ένωμένη αγροτοβιομηχανική εργασία». ¹⁹ Παντού κατασκευάζουν χοντρά μάλλινα ύφάσματα και πανιά, από τά όποια οί γυναίκες ράβουν τόν ρουχισμό της οίκογένειας. Τά λιγοστά είδη πού δέν μπορεί νά παράγει από μόνη της ή οίκογένεια κατασκευάζονται επιτόπου από ντόπιους Άλβανούς τεχνίτες. Στο Άργυρόκαστρο και τήν Κορυτσά έραβαν μέ μεγάλη επιδεξιότητα γιλέκα μέ χρυσοποίκιλτα κεντήματα, πού αποτελούσαν μέρος της έθνικής τους ένδυμασίας. Η Κορυτσά, έξάλλου, είναι όνομαστή για τά μάλλινα ύφάσματα, τίς μάλλινες κουβέρτες και, γενικά, όλα τά μάλλινα είδη οικιακής χρήσεως. ²⁰ Οί κάτοικοι του βαροσιού (χριστιανική συνοικία στίς πόλεις) του Δέλβινου ειδικεύονται στην κατασκευή ύποδημάτων και κτενών, φτιάχνουν ξίφη και όλα τά άλλα μέρη του όπλισμού, εκτός από κάννες πού τίς εισάγουν από τήν Ιταλία, παρότι χαμηλής ποιότητας κάννες για πιστόλια και τουφέκια παράγει ή Σκόδρα. ²¹ Η πόλη είναι επίσης από τά σημαντικότερα κέντρα παραγωγής μετάξινων ύφασμάτων. Οί τεχνίτες όπλων του Έλβασάν είναι όνομαστοί και εκτός των συνόρων της Άλβανίας. Κατασκευάζουν κλείστρα τουφεκιών και πιστολιών, όπλα σμιλεμένα μέ άσήμι, ²² καθώς και ώραιότατα κοκάλινα μαχαίρια. ²³ Στα χωριά του Μάτι (Βόρεια Άλβανία) παράγεται μαρούτι για τίς αγορές της Σκόδρας και των Ιωαννίνων. ²⁴ Στίς εκβολές του ποταμού Σεμάν από τίς άλυκές παράγουν άλάτι, και είναι άνεπτυγμένη ή άλιεία. ²⁵ Η άλιεία παίζει σημαντικό ρόλο στην οίκονομία του πληθυσμού της λίμνης της Άχρίδος και των